

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

**VODNÍ TOKY V NEJSTARŠÍ ČESKÉ HAGIOGRAFII
A HISTORIOGRAFII**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Lucie Uhrová

Specializace v pedagogice, obor Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň, 2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, 14. dubna 2014

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji panu Mgr. Jiřímu Novotnému za podnětnou výuku, jež mě inspirovala k výběru tématu bakalářské práce, za cenné rady a připomínky a za bezmeznou vstřícnost při řešení problematiky týkající se kvalifikační práce. Rovněž děkuji panu RNDr. Václavu Stackemu, jenž mi byl nápomocen při vymezení terminologie vodních toků.

Obsah

Úvod	5
1 Terminologie vodních toků	7
1.1 Analyzované pojmosloví	7
1.2 Problematika vymezení pojmů	8
2 Úvodní hagiografický výklad	9
2.1 Pojem hagiografie	9
2.2 Teoretický úvod k analyzovaným legendám	10
2.2.1 Crescente fide	10
2.2.2 Fuit in provincia Bohemorum	11
2.2.3 Gumpoldova legenda.....	12
2.2.4 Kristián a jeho legenda.....	13
3 Analýzy pojmosloví vodních toků v legendách	18
3.1 Crescente fide	18
3.1.1 Bavorská recenze.....	18
3.1.2 Česká recenze	22
3.2 Fuit in provincia Bohemorum.....	22
3.3 Gumpoldova legenda	22
3.4 Kristiánova legenda	28
4 Porovnání terminologie legend.....	35
5 Úvodní historiografický výklad.....	41
5.1 Pojem historiografie.....	41
5.2 Kosmas a jeho kronika.....	42
5.2.1 Kronikář Kosmas.....	42
5.2.2 Chronica Boemorum	42
6 Analýza terminologie vodních toků v Kosmově kronice	46
7 Porovnání terminologie v hagiografii a v historiografii.....	51
Závěr	53
Resumé.....	55
Seznam literatury a pramenů	56
Seznam schémat a tabulek	58
Seznam příloh	59
Přílohy	I

Úvod

Obsahem bakalářské práce je analýza latinské terminologie vodních toků v nejstarší české hagiografii a historiografii, jež vychází z výzkumné činnosti projektu BAPE 2013, jehož součástí byl terénní výzkum českých hradišť Tetína, Šárky, Libušína, Levého Hradce a Budče.

Středověk neodmyslitelně patří k oblastem mého zájmu. Láká mě jeho tajuplnost, kterou se kvůli nedostatku písemných pramenů vyznačuje, ale především obdivuji gotiku a tehdejší architektury, kteří vytvářeli fascinující monumentální stavby k oslavení Boha. Na střední škole jsem v hodinách dějepisu s velkým zaujetím poslouchala vyprávění o středověkém způsobu života, jenž je tak odlišný od současného, o způsobu válčení a náboženských sporech. Vztah ke středověké literatuře a k latině však ve mně byl vypěstován až na univerzitě, a to zásluhou učitele starší české literatury, který svým poutavým vyprávěním dokáže nejen vyložit látku tak, aby ji studenti pochopili, ale doplní ji také o historiky ze života světců a jiných historických postav (tyto perličky zajímají studenty nejvíce), čímž středověkou problematiku přiblíží dnešnímu publiku. Proto jsem se při výběru tématu bakalářské práce nemusela dlouho rozmýšlet. Navíc mě studium latiny, která ke střednímu věku neodmyslitelně patří a se kterou se i dnes denně setkáváme, aniž bychom si to uvědomovali, vždy lákalo, a proto jsem si nemohla nechat ujít příležitost vstoupit na okraj vědění o tomto „mrtvém“ jazyku.

O středověkých legendách bylo již mnohokrát diskutováno, řešilo se (a stále se řeší) jejich autorství, původ, zkoumala se jejich literární hodnota; a o tom všem již bylo napsáno mnoho knih a studií. I když se některé názory dlouhodobě ustálí, vždy se najde badatel, který je schopen dosavadní výzkumy vyvrátit a rozpoutat vášnivé debaty nanovo. Vzhledem k markantní časové propasti a nedostatku hmotných pramenů nacházíme ve starší české literatuře jen malé množství ověřitelných údajů, proto se domníváme, že spory na toto téma nikdy docela nevyhasnou. Z toho důvodu i naše bádání může podat jen množství hypotéz a řadu možných výkladů, které vycházejí z předchozího zkoumání zasvěcenějších učenců a opírají se o současné ustálené názory většiny.

V bakalářské práci se zaměříme na rozbor úzkého okruhu pojmů týkajících se obecně vody i tekoucích vod, ovšem nikoli z hlediska umístění daného toku do krajiny a jeho ztotožnění s dnešními řekami a potoky, nýbrž z pohledu literárního. Pokusíme se především nastínit možnou motivaci legendisty k užití daného termínu a porovnat výskyt

jednotlivých pojmů v legendách. Rovněž se domníváme, že prostřednictvím terminologie vodních toků (a vody obecně) bude možné potvrdit literární hodnotu jednotlivých latinských legend, např. pestrost vyjadřování autora, prolínání témat, a zároveň budeme schopni doložit jistou provázanost děl, tzn., zdali legendista vycházel z textu svého předchůdce.

Pojmosloví analyzujeme v *Kristiánově legendě* a v pramenech, z nichž Kristián pravděpodobně čerpal, tedy z václavské legendy *Crescente fide*, z ludmilské legendy *Fuit in provincia Bohemorum* a z legendy mantovského biskupa Gumpolda.

V neposlední řadě provedeme analýzu pojmosloví vody a vodních toků v *Kronice Čechů* historiografa Kosmy a porovnáme ji s terminologií legend. Předpokládáme, že naším zkoumáním doložíme odlišnosti mezi oběma literárními žánry a prokážeme, že Kosmas užíval pestrou škálu termínů pro vodní toky cíleně, aby zachytil konkrétní stav vodstva v krajině, a že tedy pouze bezmyšlenkovitě nepřebíral pojmy ze starších pramenů.

1 Terminologie vodních toků

V úvodní kapitole nejprve stanovíme, které pojmy týkající se vody a vodních toků podrobíme rozboru, a pokusíme se o jejich definování.

1.1 Analyzované pojmosloví

Vymežit jednotlivé latinské pojmy, jež se nacházejí v analyzovaných legendách a v *Kronice Čechů*, nebylo jednoduché, neboť se definice ve slovnících často liší. Porovnáváme proto překlady Silvy Šenkové (Š)¹ a Jana Kábrta (K);² pokud se neshodují, uvádíme obě definice, pokud ano, udáváme obšírnější z výkladů (termíny, jež se nacházejí pouze v *Kosmově kronice*, označujeme hvězdičkou):

<i>amnis</i> *	bystřina, potok (Š); řeka, proud, tok (K);
<i>aqua</i>	pojem má nejširší spektrum významů: obecně znamená vodu, přeneseně je to potok, řeka, jezero, moře, déšť, slzy, vodstvo či lázně;
<i>axis</i> *	zemská nebo nebeská osa; ³
<i>flumen</i> *	tok, řeka, voda, proud;
<i>fluvius</i>	tok, proud, řeka;
<i>fons</i>	pramen, zdroj, zřídlo, studánka, původ, počátek (K);
<i>latex</i> (pl. <i>latices</i>)*	tekutina, mok, vlaha, voda (K);
<i>rivulus</i>	potůček,
<i>rivus</i>	tok, potok, proud, strouha (K);
<i>torrens</i>	bystřina, příval, potok (K);
<i>unda</i>	voda, vlna, bouře (Š); vlna, voda, pramen, řeka, jezero, moře, vlnění, nepokoj (K).

¹ ŠENKOVÁ, Silva. *Latinsko-český, česko-latinský slovník*. Nakladatelství Olomouc, 2002.

² KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*. Praha: Leda, 2000.

³ Důvod zařazení tohoto pojmu, jenž zdánlivě nesouvisí s terminologií vody a vodních toků, do výzkumu uvedeme v analýze *Kroniky Čechů*.

1.2 Problematika vymezení pojmů

Jak jsme zjistili, definovat termíny *bystřina*, *potok*, *řeka* není jednoduché pro češtináře, stejně jako pro hydrology, s nimiž jsme danou problematiku konzultovali. Odborná hydrogeografická publikace uvádí následující vymezení:

Termín vodní tok je označení pro vodu tekoucí v korytě, kterým se odvádí srážkové vody z určitého území (pokud se nevsáknou do půdy nebo nevypařily zpět do atmosféry) a podzemní vody vyvěrající do toku. Podle velikosti dělíme vodní toky na bystřiny, potoky a řeky. Bystřina je tok se značným a proměnlivým sklonem dna, potok je obecné označení menšího vodního toku s vyrovnanějším a mírnějším sklonem a řeka je tok o větší délce, s větším povodím a větším množstvím protékající vody.⁴

Striktní definice pojmů – např. podle průtoku, hloubky, šířky či délky toku – však neexistují. Pojmenování vodního toku záviselo na charakteru klimatu, místní zvyklosti a tradici daného národa. Např. tok, který se v pouštní oblasti nazývá řekou, bychom v mírném podnebném pásu mohli označit za potok. Svou roli mohl hrát také fakt, že naši dávní předkové neměli své okolí podrobně zmapováno a menší tok nazvali řekou, neboť měl pro ně mnohem větší význam. Rovněž je nutné zohlednit, že tok se mění nejen v průběhu delšího časového úseku, ale i v ročních obdobích. Zároveň také mohlo dojít k jemným významovým posunům mezi pojmy.

Na obhajobu hydrologů, proč dosud striktně nevymezili pojmosloví vodních toků, bychom dodali, že tyto definice k bádání nepotřebují; přibližný termín splní svůj účel dostatečně. Některé řeky v Čechách již na první pohled řekami nejsou, přesto jejich název přetrvává z důvodu zachování tradice. Navíc by patrně nebylo příliš smysluplné, kdyby se tok musel označit jiným pojmem pokaždé, když se zvýší jeho průtok. Právě kvůli tradičnímu pojmenování a neustálým přírodním změnám nelze ani v současnosti striktně stanovit definice.

⁴ CHÁBERA, S. a KÖSSL, R. *Základy fyzické geografie: (přehled hydrogeografie)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 1999, s. 53.

2 Úvodní hagiografický výklad

O hagiografii a jednotlivých legendách nyní podáme základní informace, jež jsou nezbytné pro další postup výzkumu a pro pochopení některých našich závěrů. Rovněž nastíníme problematiku Kristiánova původu a filiace jeho významného díla.

2.1 Pojem hagiografie

Hagiografie (z řeckého *hagios* svatý a *grafein* psát) jsou životopisy světců a mučedníků; literární žánr, jenž plnil účely liturgické i literární a byl těžištěm středověké umělecké prózy.⁵ Počátky legendy, tohoto základního hagiografického útvaru, sahají do 2. stol. n. l. Přestože pojem legenda v překladu znamená to, co má být čteno, a přestože tento literární žánr patřil v románské době k nejoblíbenějším, nejednalo se o druh lidového čtení, neboť v rané fázi středověku byly legendy sepisovány téměř výhradně latinsky. Řadí se proto k literatuře oficiální.⁶ Navíc byly knihy opisovány ručně, což je činilo velmi vzácnými a drahými (výroba byla nákladná z hlediska časového i materiálového – psalo se na pergamen).

Legendy byly církví chovány ve velké úctě a v příslušné dny svatých a mučedníků z nich bylo předčítáno. Avšak tím, jak se legendisté snažili nábožensky povznášet a morálně poučovat své posluchače, pronikal do tohoto žánru stále více lidový prvek, a proto se legendy časem proměnily *ve vyprávění o předivných ctnostech a neuvěřitelných zázracích*. Konání divů se tehdy stalo jakýmsi předpisem pro uznání světce, a proto legendy nabývají na schematičnosti: jednotliví světci se svými ctnostmi navzájem podobají. Zákonitostí hagiografie je tedy rozvinutá topika, tj. *užívání povinných míst, tzv. loci communes*, proto je věrohodnost legend, jakožto historických pramenů, značně snížena.⁷

Legendisté popisují světcův ctnostný život, ovšem hlavní důraz kladou na barvitě líčení jeho (mučednické) smrti (tzv. *passio*), přenesení těla (*translatio*), jeho pohřbení a následné vyprávění o posmrtných zázracích (*miracula*). Podoba líčení světců se ovšem

⁵ *Slovník cizích slov*. Vyd. 1. Praha: Ottovo nakladatelství - Cesty, 2000.

⁶ NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 36.

⁷ Tamtéž, s. 36.

v průběhu času měnila: tak např. sv. Václav vyhovuje v legendách 10. stol. mnišskému asketickému ideálu, ve 12. a 13. století nabývá rysů křesťanského rytíře, v době Karla IV. je už vzorem křesťanského panovníka. Podobné změny nastaly i v líčení zázraků: obecně přitom platí, že čím je legenda mladší, tím více velkolepých zázraků v ní najdeme.⁸

2.2 Teoretický úvod k analyzovaným legendám

2.2.1 *Crescente fide*

Jedná se o václavskou legendu pojmenovanou incipitem, tj. počátečními slovy, *Crescente fide christiana* (Když rostla víra křesťanská),⁹ jež je známá ve dvou zpracováních neboli recenzích: v bavorské a české (o době vzniku obou recenzí se vedou spory – Dušan Třeštík se např. přiklání k názoru Oldřicha Králíka, že česká recenze *Crescente* vznikla přepracováním původní *Crescente* za pomoci Kristiána).¹⁰ „Prapředkem“ obou těchto recenzí je nedochovaná obšírnější předloha, která mohla opět existovat ve více podobách. Jak již Josef Pekař doložil, bavorská recenze se stala pramenem *Gumpoldově legendě* o svatém Václavu a recenze česká byla předlohou pro *Kristiánovu legendu*. Důležité je však zmínit, že se dosud nepodařilo objevit kompletní rukopis domácí recenze. Všechny dosud známé rukopisy českého zpracování obsahují pouze menší úryvky *Crescente*.¹¹

Josef Pekař rovněž dokázal, že bezmála polovina textu václavské části *Kristiánovy legendy* byla se stylistickými změnami převzata z *Crescente*.¹² Ačkoli legenda není psána česky a nemá původ v Čechách, neodmyslitelně patří k českému literárnímu životu, neboť byla stvořena pro české publikum (nikoli pro čtenáře) a nastiňuje tehdejší duchovní i společenské prostředí v zemi. Svůj původ má v Bavorsku, patrně v klášteře svatého Jimrama (Emmerama) v Řezně, a vznikla pravděpodobně v 70. letech 10. století, snad

⁸ NECHUTOVÁ, 2000, s. 37–38.

⁹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935)*. Praha: NLN, 1997, s. 9.

¹⁰ Tamtéž, s. 129–130.

¹¹ CHALOUPECKÝ, Václav et al. *Svatováclavský sborník: na památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého. [Díl] II, [Sv.] 2, Prameny X. století legendy Kristiánovy o Svatém Václavu a Svaté Ludmile*. V Praze: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 1939. s. 241 a 494.

¹² Tamtéž, s. 241.

v souvislosti se založením pražského biskupství r. 973.¹³ Podle Třeštíka sepsal *Crescente* jeden z kněží pražského archipresbyterátu u sv. Jiří na Pražském hradě, který byl dříve mnichem kláštera sv. Jimrama v Řezně, a vycházel proto z Arbeova *Života sv. Jimrama*.¹⁴

Z legend, které podrobíme rozboru, je *Crescente* nejstručnější, nejméně rétorizovaná a zázraků v ní rovněž nenalezneme mnoho. *V některých rysech jejího obsahu jsou ještě zjevné barbarské a surové poměry raněstředověkého života a odráží se zde existenční zápas, jež vedlo v Čechách oné doby nově zaváděné křesťanství*.¹⁵ Legendista se při její tvorbě opíral o ludmilskou legendu pojmenovanou incipitem *Fuit in provincia Bohemorum*.¹⁶

2.2.2 Fuit in provincia Bohemorum

Legenda líčící život a umučení sv. Ludmily je nazývána podle svého incipitu *Fuit in provincia Bohemorum* (Byl v zemi české).¹⁷ Podle svého prvního vydavatele také nese jméno *Legenda Menckanova* (vydána r. 1730).¹⁸ O filiaci díla i jeho vztahu ke *Kristiánově legendě* se vedou četné spory, neboť se nám zachovalo pouze v rukopisech z 12.–15. století. Dušan Třeštík však potvrdil teorii Jaroslava Ludvíkovského, jenž předpokládal existenci obširnější verze *Fuit*, která byla předlohou pro zachovanou *Fuit* i pro *Kristiánovu legendu*.¹⁹ Původní podoba ludmilské legendy pravděpodobně vznikla v řezenském klášteře brzy po r. 974, a jejím autorem tedy mohl být pisatel *Crescente* (nebo některý jeho spolubratr). Oba texty totiž vycházejí z téže předlohy, *Života sv. Jimrama*. Legenda mohla být také sepsána v souvislosti se vznikem kláštera sv. Jiří na Pražském hradě (asi 975), v němž byla sv. Ludmila pochována.²⁰

¹³ NECHUTOVÁ, 2000, s. 42–43.

¹⁴ TŘEŠTÍK, 1997, s. 9–10. Srov. NECHUTOVÁ, 2000, s. 42–43: autorka udává, že se jednalo o českou recenzi legendy.

¹⁵ NECHUTOVÁ, 2000, s. 43.

¹⁶ CHALOUPECKÝ, 1939, s. 244–245. Autor dodává, že se *Crescente* opírá rovněž o *První staroslověnskou legendu o sv. Václavu* a že tvoří (stylisticky i obsahově) jakýsi spojovník mezi domácími staroslověnskými legendami a václavskými legendami psanými latinsky.

¹⁷ TŘEŠTÍK, 1997, s. 10.

¹⁸ NECHUTOVÁ, 2000, s. 45.

¹⁹ TŘEŠTÍK, 1997, s. 151–152.

²⁰ NECHUTOVÁ, 2000, s. 45.

Zachovaná legenda *Fuit* je velmi stručná a nejsou v ní líčeny žádné zázraky (chybí totiž vyprávění o tom, co se odehrálo po smrti mučednice), což je důkazem jejího starobylého původu. Autor se při tvorbě díla opíral o paměť kněží z Ludmilina okolí, především o vyprávění archipresbytera Pavla, jenž byl Ludmiliným oblíbencem. Výtah z původní legendy se nám dochoval v latině i ve staroslověnštině (tzv. *Prolog o sv. Ludmile* byl pořízen na Rusi po r. 1096).²¹

Václav Chaloupecký se domníval, že v rukopisech našel úplný text *Fuit*, jenž obsahoval také translaci Ludmilina těla nazývanou incipitem *Recordatus*. J. Vilikovský však jeho předpoklad zavrhl s tím, že vše, co bylo v *Pramenech X. století legendy Kristiánovy* otištěno navíc oproti tradičnímu textu *Fuit*, převzali autoři rukopisů z Kristiána.²² Ať už je Vilikovského soud správný, či nikoli, jisté je, že mezi *Recordatus* a *Kristiánovou legendou* existuje jistý vztah. Proto líčení přenosu Ludmilina těla, v němž se vyskytuje terminologie vody, zařazujeme do našeho výzkumu. Upozorňujeme však, že se *translatio* v původním textu dochovalo pouze v rukopise Národní a univerzitní knihovny v Praze, jenž pochází ze 14.–15. století.²³

2.2.3 Gumpoldova legenda

Jedná se o legendu sepsanou biskupem Gumpoldem žijícím v italské Mantově, jenž snad nějakou dobu před převzetím úřadu pobýval v Praze. Víme jistě, že legenda vznikla před rokem 1006, neboť je zapsána v tzv. Wolfenbüttelském kodexu, vyhotoveném na objednávku kněžny Emmy, manželky Boleslava II., která toho roku zemřela (v kodexu je také dochováno nejstarší vyobrazení knížete Václava).²⁴ Gumpoldovo dílo bylo pravděpodobně sepsáno v poslední třetině 10. století, brzy po roce 983,²⁵ z podnětu císaře Oty II. Ve stejné době byl u císařova dvora v Itálii i Slavníkovec Vojtěch, kterému se ve Veroně dostalo od císaře biskupské investitury. Z toho důvodu Josef Pekař předpokládá, že Vojtěch poznal *Gumpoldovu legendu*, přinesl ji do Čech a poskytl ji Kristiánovi; byla tedy jedním z jeho přímých pramenů.²⁶

²¹ TŘEŠTÍK, 1997, s. 10.

²² Tamtéž, s. 140.

²³ CHALOUPECKÝ, 1939, s. 464 a 478.

²⁴ NECHUTOVÁ, 2000, s. 43.

²⁵ TŘEŠTÍK, 1997, s. 10 (na straně 115 však autor uvádí, že *Gumpoldova legenda* vznikla před rokem 983).

²⁶ CHALOUPECKÝ, 1939, s. 246.

Dnes již víme, že Gumpold vycházel z legendy *Crescente*, neboť z ní lze celý obsah díla odvodit. Gumpold tento základní václavský text rozšířil a „vylepšil“ jej květnatou, až bombastickou rétorikou. Proto je samozřejmé, že jsou Václavovy ctnosti mnohonásobně zveličené a že jeho nepřátelé (Drahomíra a Boleslav) jsou vykresleni v mnohem nepříznivějším světle než v *Crescente*. Nelze mu však upřít, že byl výborný znalec latiny a obratný stylist.²⁷

2.2.4 Kristián a jeho legenda

2.2.4.1 Kristiánova legenda

Nejvýznamnějším svatováclavským hagiografickým dílem je *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*²⁸ neboli *Kristiánova legenda*. Doba vzniku a pravost tohoto rozsáhlého, myšlenkově i stylisticky vyspělého díla představuje stále kontroverzní téma. Již Josef Dobrovský pochyboval o pravosti legendy, prohlásil ji za falzum 14. století, a k jeho názoru se přidali i někteří moderní historikové, např. Bertold Bretholz, Václav Novotný a další, kteří legendu pokládali za padělek 12. století.²⁹ Oldřich Králík však poukázal na fakt, že Kristián v posledních kapitolách svého díla označuje Václava za „nového mučedníka“. Tento termín je myslitelný výhradně v 10. stol., neboť v době lucemburské by světce nikdo takto nenazval.³⁰

Posledními přispěvateli k nekonečné diskusi jsou z pozice zastánců pravosti David Kalhous³¹ a z opačného pólu Petr Kubín.³² My se přikláníme k převládajícímu stanovisku, že se jedná o dílo pravé, z posledního desetiletí 10. století, k němuž se svou předmluvou hlásí (o pravosti byli přesvědčeni uznávaní historici Josef Pekař a Dušan Třeštík a filolog Jaroslav Ludvíkovský).

²⁷ NECHUTOVÁ, 2000, s. 43.

²⁸ LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, ed. *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha: Vyšehrad, 1978.

²⁹ NECHUTOVÁ, 2000, s. 40.

³⁰ KRÁLÍK, Oldřich, ed. *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Praha: Vyšehrad, 1969, s. 14.

³¹ KALHOUS, David. *Kristiánova legenda v dějinách 10. a 11. věku* (dizertační práce). Brno 2005.

³² KUBÍN, Petr. „Znovu o Kristiána,“ in *Od knížat ke králům: Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, eds. Doležalová, Eva a Šimůnek, Robert. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 63–72.

Dílo je nejrozsáhlejší známou dvojlegendou: ludmilská část vychází z legendy *Fuit*, václavská část z české recenze *Crescente* a z *Gumpoldovy legendy*.³³ V prologu se legendista obrací k druhému pražskému biskupu Vojtěchovi (je Kristiánovým synovcem) a poté vypráví o počátcích křesťanství v Čechách, o Cyrilu a Metoději. V první kapitole nalezneme autorovu slavnou obhajobu slovanské liturgie a v druhé zárodek pověsti o Přemyslu Oráči (Kristián ovšem nezná Libuši jménem, uvádí pouze, že se Slované, *stiženi zhoubným morem*, obrátili k *nějaké hadačce*)³⁴ a záznam o Bořivojovu křtu od biskupa Metoděje – toto téma autor přejal z pramenů dnes již ztracených, proto je pro nás Kristiánova reprodukce neobyčejně cenná; zachycuje totiž jediné vypravování o tom, jak Čechové přijali křesťanství z Metodějovy Moravy.³⁵ V dalších kapitolách následuje líčení zásluh a ctností kněžny Ludmily, popis jejího umučení a přenesení těla. Podobný vzorec nalezneme i ve vyprávění o životě a umučení blahoslaveného vévody Václava, služebníka Božího, jehož tělo bylo rovněž přeneseno (s přispěním rozličných zázraků). V závěru legendista barvitě popisuje posmrtné zázraky nového světce.³⁶

Pro *Kristiánovu legendu* je charakteristický nepřírozený slovosled (tzv. hyperbaton),³⁷ autor si totiž libuje v kladení předložek až za pojem, k němuž předložka náleží: např. v *Crescente* se píše: *multos secundum apostoli precepta arguendo*, kdežto v Kristiánovi: *multos apostolica secundum precepta arguens*.³⁸ Typická je také konstrukční vyumělkovanost, kterou se autor pokoušel přidat dílu na učenosti a patrně jej také odlišit od výrazově prostších domácích předloh (Gumpoldovu kroucenou strojenost překonat nedokázal), přestože řadu pasáží ze svých literárních pramenů doslova opsal. Kristián volil slova typická pro vyšší styl a přejímal biblické výrazy, což svědčí o jeho vysoké prestiži.³⁹

Kromě již zmíněných legend (*Crescente* a *Gumpoldovy*) čerpal Kristián také z tzv. legendy X, jejíž existenci pouze předpokládáme a jež mohla být sepsána v polovině 10. století. Filiace legend a jejich provázanost je zřejmá z následujícího schématu (*stemma*)⁴⁰

³³ ZČU/FPE: Poznámky z přednášek předmětu KČJ/DA.

³⁴ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 19.

³⁵ PEKAŘ, Josef a KUČERA, Martin, ed. *O smysl českých dějin*. V Praze: Dauphin, 2012, s. 76.

³⁶ NECHUTOVÁ, 2000, s. 41.

³⁷ Tamtéž, s. 42.

³⁸ CHALOUPECKÝ, 1939, s. 373.

³⁹ NECHUTOVÁ, 2000, s. 42.

⁴⁰ ZČU/FPE: Poznámky z přednášek předmětu KČJ/DA.

– legendu *Fuit* jsme do něj nezařadili, neboť je její filiace stále sporná, proto pouze zopakujeme, co už jsme zmínili výše, a to, že nezachovaná obšírná verze legendy byla sepsána brzy po *Crescente* a stala se patrně pramenem pro *Kristiánovu legendu*:

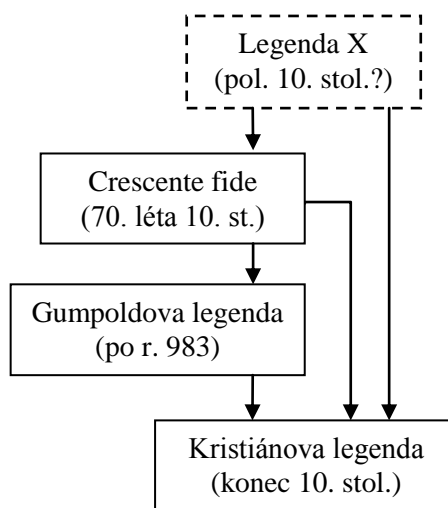

Schéma 1: Filiace legend.

2.2.4.2 Osobnost Kristiána

Osobnost autora legendy, mnicha Kristiána, který působil v klášteře sv. Jimrama v Řezně, představuje rovněž živnou půdu pro spory. Hlavní problém, od něhož se odvíjí řada spekulací, tvoří slova prologu: *solo nomine Christianus*, která možná neprozrazují legendistovo jméno, ale znamenají *křesťan jen podle jména*, čímž by autor vyjádřil svou skromnost (jedná se o běžný *topos*). Stejně pravděpodobné je ovšem ztotožnění autora s Kristiánem, jehož zmiňuje vojtěšská legenda Brunona z Querfurtu. Dnes převládá názor, že se jedná o bratra knížete Boleslava II. (Jaroslav Ludvíkovský vyslovil domněnku, že byl Kristián spřízněn se sv. Vojtěchem i se sv. Václavem).⁴¹

Problematiku legendistova původu neozřejmuje ani Kosmas, jenž z Kristiánova díla čerpal. Hovoří o synovi Boleslava I. narozeném údajně v době Václavovy vraždy, jehož otec pojmenoval z pocitu viny Strachkvas (*Neboť který kvas může být strašnější než ten, při němž se páše bratrovražda?*)⁴² a jenž byl přislíben Bohu, aby zmenšil hřích svého ukrutného otce. Proto byl Strachkvas poslán do řezenského klášteře sv. Jimrama. V době,

⁴¹ NECHUTOVÁ, 2000, s. 41.

⁴² KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Překlad Hrdina, Karel a Bláhová, Marie. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 39.

kdy měl Vojtěch poprvé odejít z Čech, se Strachkvas z Řezna vrátil, aby navštívil Boleslava II., knížete českého, a proto mu Vojtěch nabídl biskupský stolec. Strachkvas ale odmítl, neboť opovrhoval světskou nádherou a nebyl prý hoden biskupského důstojenství. Vojtěch jeho rozhodnutí akceptoval, avšak upozornil jej, že se nakonec biskupem stane, ovšem ke své škodě. V Kosmově podání byla Vojtěchova předpověď správná: Strachkvas totiž *v naduté pýše zahořel po biskupství*.⁴³ Od té chvíle kronikář nachází pro Strachkvasa jen samá negativa: je označován jako nevědomec a pletichář, *v šatě marnivý, v myslí nadutý, v činech rozptýlený, v očích těkavý, v řeči prázdný, v mravech pokrytec a ve všelikém bludu pastýř a ve všech zlých skutcích arcikněz nešlechovník*.⁴⁴ Za své činy byl poté po zásluze potrestán, neboť jej při svěcení v Mohuči posedl ďábel.

Z těchto údajů vyplývá, proč moderní historikové ztotožnili legendistu Kristiána se Strachkvasem: mají pravděpodobně společného otce, Boleslava I., oba působili v Řezně a oba byli v kontaktu s Vojtěchem. Josef Šrámek ovšem upozorňuje na fakt, že Kosmas nikde výslovně neuvádí, že Kristián a Strachkvas jsou táž osoba⁴⁵ (Kristiánovo jméno v *Kronice Čechů* vůbec nezmiňuje, přestože *Život svatého Václava*, který pravděpodobně představuje *Kristiánovu legendu*, označil za svůj pramen).⁴⁶ Tím se opět dostáváme k možnosti, že se legendista ve svém díle nepojmenoval, ale použil autorský *topos křesťan jen podle jména*. Šrámek proto připouští, že je možno se o hypotézu ztotožnění Kristiána se Strachkvasem opatrně opírat.

Rovněž Šrámek příliš nesouhlasí s Kosmovou interpretací toho, z jakých důvodů Strachkvas odmítl biskupský stolec, a poukazuje na to, že kronika je především literární dílo, jež bylo psáno se značným odstupem a jež autor mohl dotvořit k obrazu svému. Zároveň odmítá úvahy o Kristiánově slavníkovském původu. Opírá se přitom o poznatky Dušana Třeštíka, který jednoznačně určil, že Kristián nemohl být Slavníkovým, ani Soběslavovým synem. Navíc by nedávala smysl Vojtěchova pohnutka předat Kristiánovi biskupský stolec s tím, že jakožto syn knížete bude mít u vzpurného lidu větší autoritu.

⁴³ KOSMAS, 2012, s. 56.

⁴⁴ Tamtéž, s. 56.

⁴⁵ ŠRÁMEK, Josef. „Osobnost procházející dějinami, stále záhadný Kristián (mnich kláštera sv. Emmerama v Řezně nebo sv. Benedikta, Bonifacia a Alexia v Břevnově?).“ *Studia theologica* 10, č. 1 [31], jaro 2008, s. 36.

⁴⁶ O *Kristiánově legendě* jako o jednom z pramenů Kosmova díla se vedou dlouhodobé spory, protože kronikář své písemné zdroje málo specifikoval. Připomeňme, že se objevovaly i pokusy časově zařadit Kristiánovo dílo do mladší doby (J. Dobrovský, Z. Fiala).

Strachkvas-Kristián proto musel být Přemyslovcem (na jeho původu se dnešní badatelé již shodli).⁴⁷

Současně se stále vedou spory o to, zda Kristián působil také v Břevnovském klášteře. Dušan Třeštík ovšem zdůrazňoval, že jediná legitimní otázka týkající se původu Kristiána je ta, zdali Strachkvas a Kristián jsou tatáž osoba. Pro ostatní závěry nemáme žádnou pramennou oporu, můžeme tedy pouze spekulovat. My se proto opřeme o Třeštíkovo stanovisko, které břevnovskou variantu odmítá.⁴⁸

Pro přehlednost nyní shrneme, kterých závěrů týkajících se Kristiánovy osoby se budeme při výzkumu držet: Kristián má přemyslovský původ (je synem Boleslava I.), působil pouze v řezenském klášteře a nebyl pražským biskupem; Kristián a Strachkvas jsou patrně táž osoba (pro náš výzkum ovšem není tato hypotéza podstatná).

⁴⁷ ŠRÁMEK, 2008, s. 36.

⁴⁸ Tamtéž, s. 37–38.

3 Analýzy pojmosloví vodních toků v legendách

Nyní analyzujeme užití terminologie vodních toků v jednotlivých legendách, a to chronologicky, podle předpokládané doby vzniku díla. V textu uvádíme latinské citace z legend, abychom lépe doložili výskyt termínů; české překlady a zdroje citací jsme vložili do poznámek pod čarou.

3.1 *Crescente fide*

3.1.1 Bavorská recenze

Autor legendy *Crescente* užil pro označení vody a vodního toku pouze dva pojmy: *aqua* a *torrens*. Termín *aqua* byl v textu uveden v širokém spektru významů. Poprvé tehdy, když Václav sám pekl obětní chléb z vlastnoručně semleté mouky a z vody. Doslova se píše: (...) *similiterque sumens idriam cum uno cliente intempestae noctis pergebat ad aquam, quam hauriens sic dixit: in nomine patris, et filii, et spiritus sancti, quamque domum afferens, ex ea cum praedicta oblatas coquebat.*⁴⁹ Vidíme, že legendista pojem *aqua* blíže neurčil a my se tedy můžeme jen dohadovat, zda se jednalo o studnu, pramen, potok, řeku či jezírko. Je však patrné, že popsání konkrétního místa získání vody nebylo pro autora důležité, patrně se nad ním ani nezamýšlel. Cílem bylo oslavit dobré vlastnosti svatého (Václav byl označován jako svatý již za svého života, což je pro legendy typické) a poukázat na jeho statečnost (vydal se do nebezpečí bouře).

Dále byl termín *aqua* užit v přirovnání – Václav předvídá své zavraždění: *Ipse vero sciebat, et sicut homo in aestu diei foenilem metens sitiet aquam, ita ipse procul dubio desiderabat martyrium percipere; sed non de manu fratris sui (...).*⁵⁰ Zde legendista ani

⁴⁹ CENTRUM MEDIEVISTICKÝCH STUDIÍ. Czech medieval sources online. *Fontes rerum bohemicarum. Tom. I. Vitae sanctorum et aliorum uorundam pietate insignium* [online] (dále jen *FRB I*). Ed. Josef Emler. Pragae 1873, s. 184: (...) *a podobně přibrav jediného sluhu za bouřlivé noci s vědrem k vodě chodil, kterouž nabíraje mluvil: „ve jmenu otce i syna i ducha svatého“; z vody této domů přinášené a ze zmíněné mouky pekl oplatky.*

⁵⁰ *FRB I*, 1873, s. 186: *On sám však věděl o tom, než jako člověk za vedra denního seno sekoucí žízní po vodě, tak asi toužil dojít mučednictví, však nikoli rukou bratra svého (...).* Pozn.: Spojení *seno sekoucí* se zdá být nelogické, neboť se seče tráva, která se následně suší na seno. Kompozitum *senoseč*, jež označuje sklizeň sena či dobu této sklizně, však vzniklo spojením slov *seno* a *sekat*, proto překlad nelze považovat za chybný.

nemohl užít jiného termínu, neboť má pojem v tomto kontextu obecně význam vody (člověk, jemuž je horko, touží po jakékoli vodě, její původ je mu lhostejný).

Posledním případem užití pojmu *aqua* je marné smývání Václavovy krve, která postříkala zemi i stěny (autor neuvádí, zdali se jednalo o stěny kostela) – krev je smývána třikrát, proto je i termín uveden tolikrát. Ani zde autor *Crescente* vodu blíže nespécifikoval, opět totiž nebylo podstatné, jakou vodu zlosynové použili. I kdyby totiž stěnu čistili jakýmkoli jiným prostředkem (např. odvarem z bylin), nevinná Václavova krev by nebyla trvale odstraněna. Tím legendista poukázal na posmrtný zázrak svěťce.

Druhý z pojmů byl užit dvakrát v jednom tematickém celku, a to pro rozvodněný potok, přes nějž bylo zázračně přeneseno Václavovo tělo: (...) *et venerunt cum eo ad torrentem, cuius inundatio extra ripam per prata fluebat, et transire non quiverunt. Qui dum nimio moerore obtenti quaererent ligna, ut pontem facerent, revertentes se viderunt trans torrentem plastrum stantem cum sancto corpore non humidum.*⁵¹ Legendista zřejmě považoval za vhodné odlišit pojem *torrens* od obecného *aqua*, neboť byl pro něj vodní tok důležitý z hlediska vyličení zázraku. Nutné bylo rovněž zdůraznit jeho rozvodněnost a dravost, aby byla umocněna výjimečnost neobvyklého jevu. Všimněme si ale, že se legendista nezmínil o stržení původního mostu a uvedl pouze, že *někteří* šli hledat dříví na jeho výstavbu. Rovněž nepovažoval za důležité vyprávět o tom, jak se Václavovi služebníci nakonec dostali na druhý břeh: Postavili si most? Čekali, až se potok uklidní? Nebo rozvodněný potok přebrodivili? Jelikož legendista uvedl, že služebníci šli hledat dříví na výstavbu mostu, můžeme předpokládat, že jej po zázračné události postavili.⁵² Situaci

Oproti tomu Bohumil Ryba (*Nejstarší legendy přemyslovských Čech*) překládá spojení jako *trávu kosící*, čímž sice věrně popisuje skutečnost, ale odchyluje se od původního latinského významu (*faenum* označuje *seno* a nikoli *trávu*). Nechceme znevažovat jednotlivé překlady, naše znalosti jsou nedostatečné, domníváme se však, že by bylo ideální hovořit v přirovnání o muži *sklizejícím seno*.

⁵¹ FRB I, 1873, s. 187–188: *I přišli s ním k potoku, který rozvodněn byl a pobřežní louky zatápel, a nemohli přejíti. I vyšli truchliví hledat dříví, aby udělali most; když se ale navrátili, uzřeli za potokem státi vůz se svatým tělem nesmočený.*

⁵² Vžijme se nyní do situace Václavových služebníků: Vůz se svatým tělem se ocitl na druhém břehu a my bychom se chtěli co nejrychleji dostat k němu, aby nezůstal dlouho nestřežen. Vrhout se do rozbouřeného potoka by znamenalo jistou smrt, proto máme dvě možnosti: buď počkáme, než se živel uklidní, a následně jej přebrodivíme, nebo postavíme most. Která varianta bude rychlejší? Ve středověkém stavitelství se příliš nevyznáme, ale domníváme se, že budování pevného mostu muselo zabrat mnoho času, snad několik dní (předpokládáme, že byl potok natolik rozvodněný, že by přes něj nebylo možno položit jen několik pokácených stromů a musela by se postavit složitější konstrukce). Ovšem za několik dní by se rozbouřený

ovšem komplikuje fakt, že nevíme, jak dlouho bylo tělo přenášeno. Legendistovo neexplicitní vyjádření skutečnosti proto vedlo k tomu, že si pozdější autoři, kteří z *Crescente* vycházeli, dotvořili děj podle svých představ (uvedeme níže).

Zde bychom chtěli poznamenat, že Bohumil Ryba výraz *torrens* doslova přeložil jako bystřinu⁵³ a nikoli jako potok, jak je tomu ve *FRB I*. Ryba zřejmě usiloval o přesný výklad pojmu a nenechal se ovlivnit tím, že bystřina, jak ji chápeme dnes, nemohla protékat tamější krajinou (bystřinu nalezneme v horách, avšak zázrak se odehrál v nížinné oblasti Prahy). Autor legendy ale mohl výrazem *torrens* naznačovat, že byl tok rozbouřený a dravý, stejně jako bývá bystřina, jež v horách omílá kameny a hlasitě zurčí. Vzhledem k tomu, že se v našem výzkumu zabýváme drobnými významovými nuancemi mezi termíny, hrají doslovné překlady důležitou roli, proto jsme za Rybovu translaci, již považujeme za velmi vhodnou, vděční.⁵⁴

Je zajímavé, že *Crescente* je v našem kontextu jedinou legendou, v níž se termín *torrens* vyskytuje. Proč právě v nejstarší legendě? Je pravděpodobné, že byl termín jednoduše opsán ze staršího zdroje (možná z legendy X), anebo byl užit pouze k odlišení vodního toku od vody. A proč následovníci nepřejali tento pojem do svých děl? Snad termín považovali za nevhodný pro označení potoka, nebo se jen chtěli od původní legendy diferencovat. Pro své hypotézy ale nemáme pramenné opory, a tak nebudeme dále spekulovat.

Rádi bychom zdůraznili, že autor *Crescente* zmíněný potok (bystřinu) nijak nepojmenoval (i když my dnes víme, že se jednalo o Rokytnici, Rokytku⁵⁵ – uvádějí ji

živel určitě musel uklidnit, proto nás překvapuje, že legendista o stavbě mostu vůbec uvažoval. Nebylo by snazší jen počkat, než se voda vrátí do původního koryta? Jediným vysvětlením je nám možnost, že potok skutečně nedosahoval takové šířky, aby jej nebylo možno jednoduše přemostit několika kmeny. Autor ale přece píše, že potok *pobřežní louky zatápěl*, a tak je zhora nemožné, aby přes dravý živel byl postaven most. Sám legendista by se našim úvahám patrně vysmál, neboť on tyto problémy jistě neřešil. Přistupoval k události především jako k zázraku, který bude součástí jeho literárního díla, jež musí zaujmout posluchače a vzbudit v nich údiv. Velmi pravděpodobné tak je, že byly k vyprávění o zázraku použity informace o dvou událostech odlišného data. Tzn., že legendista mohl popisovat záplavy, jež se pro svou ničivou sílu zapsaly do paměti tehdejších lidí, avšak odehrály se ve zcela jiný čas, než byl přenesen sv. Václav.

⁵³ KRÁLÍK, 1969, s. 34.

⁵⁴ Kábrt však připouští vykládat pojem *torrens* i jako potok, jak jsme uvedli v úvodní kapitole.

⁵⁵ Viz přílohy 1 a 2. Půjdeme-li podél toku od pramene směrem k Libni, bude nám Rokytku zpočátku připadat jako horská bystřina, neboť má kamenité koryto. Je možné, že tok dříve po větší část své délky vypadal právě takto, avšak pravděpodobně neměl kamenité koryto nedaleko svého ústí (v těchto místech

totiž mladší legendy). Jako možné vysvětlení uvedeme dvě teorie: buď názvu vodního toku nepřikládal žádný význam a zaměřil se pouze na líčení zázračných jevů, u nichž nebylo podstatné místo konání, anebo daný potok (bystřinu) vůbec neznal a legendu tvořil z vyprávění jiných osob či opisem starších pramenů.

Autorova informace o tom, že potok *pobřežní louky zatápěl*, rozhodně není nereálná, neboť Rokytky působí při záplavách značné škody dosud (povodně 2013). Nedovedeme si však představit, že by takto rozbouřený živel bylo možné překonat jinak než na loďce. Proto jsme dospěli k závěru, že legendista (buď autor *Crescente*, nebo nějaký z jeho předchůdců) spojil dvě události – přenos těla a záplavy – v jednu, a vytvořil tak *miraculum*, nad nímž žasl nejméně jeden posluchač.

3.1.1.1 Shrnutí

Shrneme-li analýzu pojmosloví vodních toků v legendě *Crescente*, dospějeme k závěru, že autor nebyl v oblasti našeho zkoumání příliš výmluvný (dva významy pro vyjádření vody a toku mu postačovaly), ale volil termíny účelově a logicky. Všimněme si, že v celé legendě bylo pouze pro tekoucí vodu užito odlišného pojmu. Nabízí se proto vysvětlení, že přenesení Václavova těla bylo natolik důležitým zázrakem, že bylo nutno vodní tok specifikovat (jak už jsme naznačili výše), anebo autor jednoduše popisoval skutečnost. Druhá varianta je však velmi málo pravděpodobná, neboť bychom při ní předpokládali, že legendista vodní tok pojmenuje a bude při volbě termínu přesnější (Václavovi věrní jistě nepřenašeli jeho tělo přes bystřinu); důležité je ovšem nezapomínat na možnost, že pojem nemusel mít takový význam, jako má dnes, a mohl být volně zaměňován. Přikláníme se tedy k nejpravděpodobnější variantě: autor ke své práci přistupoval jako spisovatel k literárnímu dílu a termíny vybíral (a pravděpodobně je často opisoval ze starších pramenů) tak, aby podtrhl jazykovou stránku svého spisu a především aby zapůsobil na čtenáře (posluchače).

dosahuje mnohem větší šířky). Proto Václavovo tělo nemohlo být přeneseno přes bystřinu. Výraz *torrens* tedy podle našeho názoru vyjadřuje pouze dravost a rozbouřenost živlu.

3.1.2 Česká recenze

I když mezi bavorskou a českou recenzí *Crescente* nalezneme rozdíly (stylistické i jazykové), užití pojmu *aqua* je v obou verzích shodné. V české recenzi ovšem narážíme na závažnou překážku výzkumu: text není kompletní – chybí část o přenosu Václavova těla a rovněž líčení jeho posmrtných zázraků. Oproti bavorské recenzi zde navíc nalezneme pasáž o utopení Václavových služebníků v řece Vltavě. Z toho důvodu se v českém zpracování nevyskytuje pojem *torrens* a naopak je užit *fluvius* (termín je logický, neboť se jedná o významný tok). Není proto možné uvažovat o autorově motivaci výběru termínů. Vzhledem k výskytu odlišných tematických pasáží v textu však můžeme usuzovat, že autor české recenze čerpal také z jiných pramenů než tvůrce recenze bavorské.

3.2 *Fuit in provincia Bohemorum*

Terminologie vody se vyskytuje pouze v části *Recordatus*, tedy ve vyprávění o přenosu Ludmilina těla z Tetína, kde byla zavražděna, do Prahy. Mučednice měla být pohřbena v bazilice sv. Jiří, avšak jelikož byl kostel neposvěcený, objevila se v hrobu voda. Jakmile řezenský biskup zasvětil chrám Bohu, voda opadla, jako by se nikdy na onom místě nevyskytla.

V tomto tématu autor užil pojem *aqua*, a to celkem třikrát, avšak nijak jej nespécifikoval. Nejednalo se totiž o zázračnou vodu, lhostejný byl dokonce i její původ. Podstatné bylo, že vodu ovládala nadpřirozená Ludmilina síla, která nemohla dopustit spočinutí těla v neposvěceném chrámu.

3.3 *Gumpoldova legenda*

V *Gumpoldově legendě* byly kromě obecného pojmu *aqua* užity další čtyři termíny pro označení vody, vodního toku: *fons*, *rivus*, *rivulus* a *unda*. V první části legendy se nevyskytuje jiný pojem než *fons*: byl užit při líčení Svytlahovovy vlády a života svatého Václava. Svytlahovi byla v legendě věnována jedna krátká kapitola, v níž se líčí jeho vznešenost a touha stát se dobrým křesťanem (proto budoval chrámy boží). Termín *fons* byl uveden v pasáži, v níž má význam svatého křestního pramene. Legendista tedy

rozlišuje obyčejnou vodu (*aqua*) od vody určené ke křtu (čisté jako pramen, proto *fons*). Neboť křtem se člověk znovu zrodí, stejně jako se rodí neposkvrněný pramen. Pro názornost uvádíme citaci části legendy, v níž se termín vyskytuje: (...) *divini cultus dulci voto attactus, sacri fontis mysterio regenerari non parum anhelans, baptismo mundatur* (...).⁵⁶

Zajímavější je užití tohoto pojmu v souvislosti s Václavovou osobou. Zdůrazňujeme, že se termín *fons* vyskytuje pouze při líčení života světce a nikoli jeho smrti. Navíc v životě Václavově nenajdeme žádný jiný pojem týkající se vody a vodního toku. Proto se domníváme, že autor mohl významově diferencovat etapu života od fáze smrti užíváním odlišných termínů: *fons* pro život a ostatní pojmy pro posmrtné zázraky.⁵⁷ Neboť výraz *fons* je uváděn pouze ve smyslu čisté a neposkvrněné vody. Užíváním tohoto termínu legendista patrně zdůrazňoval, že kníže český byl svatý již za svého života; byl duševně čistý a neposkvrněný stejně jako pramen.

Fons se u Václavovy osoby vyskytuje dvakrát: poprvé při vyprávění o tom, jak sám pekl obětní chléb z vlastnoručně vymláčené pšenice a z vody: *et inter saxa tritico fracto ac purgamentis agrestibus ad mundam excussionem a sanctis manibus ipsius deligenter cribrato, cum fontis aspersione, quem ipse solus praesente tantum puerulo cum ydria producens verae Trinitatis invocatione signavit* (...).⁵⁸ Jak vidíme, Gumpold v tomto tematickém celku neuvedl zdroj vody, stejně jako autor *Crescente*. Dokonce ani nepopsal, že ji Václav nabíral za bouřlivé noci. Formulí, kterou Václav pronášel (ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého), neuvedl explicitně, nýbrž ji pouze shrnul slovy: *požehnal ji* (vodu), *vzýváje pravou trojici*. Na rozdíl od svého předchůdce však podtrhl význam vody užitím odlišného pojmu. Gumpold se tedy možná pokoušel naznačit, že Václav nabíral vodu z pramene, anebo se jednalo o vodu z jakéhokoli zdroje (např. ze studny) a pojem sloužil ke zdůraznění její čistoty a neobyčejnosti. Neboť voda, z níž se pekl obětní chléb (byla tedy určena pro vyšší duchovní užití) musela být neposkvrněná jako pramen.

⁵⁶ *FRB I*, 1873, s. 148: (...) *dychtě po tom nemálo, aby tajemstvím svatého pramene znovu se zrodil, křtem svatým očištěn jest* (...).

⁵⁷ Naše teorie patrně vychází z pouhé shody náhod, neboť legendista jistě nepromýšlel významy ve svém díle takto do hloubky. Pojem *fons* se v *Gumpoldově legendě* vyskytuje nápadně často, to však může být důsledek autorovy snahy o barvitě vyličení událostí, o vyjádření vyšších duchovních významů.

⁵⁸ *FRB I*, 1873, s. 152: (...) *když pak pšenici doma vymlátil, mezi kameny rozemlel a svatýma rukama na hrubém síti k čistému protřesení nejbedlivěji prosel, požehnal ji, vzýváje pravou trojici, pokropením vody, již byl sám toliko u přítomnosti pacholika vědrem navázil* (...).

Podruhé v souvislosti s Václavem (celkově potřetí) byl termín *fons* uveden při vyprávění o tom, jak vévoda obětoval tělo a krev boží, vykonával hrubou práci jako prostý sluha a nosil čerstvou vodu. Domníváme se, že se legendista nesnažil vyjádřit, odkud voda pochází, ale chtěl zdůraznit především její čistotu a neposkvřenost (kterou umocnil užitím pojmu *purgatissimi*). (...) *non fidei solummodo militasset constantia, verum etiam fontis purgatissimi exteriore instar servuli agrestis labore ac pia largicione sacerdotum religioni sortitus ipse fuisset.*⁵⁹ Musíme však poukázat na skutečnost, že v knize *Nejstarší legendy přemyslovských Čech* (překlad Zd. Kristena zrevidovaný O. Králíkem) je tento tematický celek přeložen jiným způsobem; pro porovnání uvádíme oba překlady:

FRB I, 1873, s. 153: (...) *sám čerstvou vodu nosil a nábožným obdarováním kněží k náboženství přilnul.*

KRÁLÍK, 1969, s. 43: (...) *a zbožnou štedrostí vůči kněžím činně se podílel na mysteriu nejčistějšího pramene spásy.*

Je zajímavé, jak se v obou verzích mění smysl vyprávění: ve *FRB I* je sousloví *fontis purgatissimi* pojato jako čerstvá, neposkvřená voda, avšak *Nejstarší legendy* hovoří o prameni spásy. Vidíme proto, jak obtížné je vybrat z nepřeberného množství významů ten správný a co nejvíce se přiblížit záměru autora legendy. To se podle našeho názoru lépe podařilo prof. Kristenovi, který nejen věrně kopíruje význam pramene latinského originálu, ale také vhodně vyjadřuje vyšší duchovní hodnotu vody (nebyla jen obyčejnou čerstvou vodou).

Jak jsme již zmínili, další termíny vodních toků a vody byly užity pouze v souvislosti s posmrtnými zázraky. V tématu smývání Václavovy prolité krve uvedl Gumpold jen pojem *aqua* a stejně jako autor *Crescente* vodu nijak nespecifikoval. Narazili jsme zde ovšem na jednu početní nesrovnalost, která bude nejlépe patrna z ukázky:

Peracta fortissimi dei athletae venerabili passione, ministri quidam sanguinem, qui per tabulas aecclesiae ipsa martirii hora aspersus apparet, iussi aqua lavantes, penitus absterserunt. Posteraque die illuc venientes, non minus quam cum primum parieti adhaesit cruorem ipsum eodem loco dilatatum conspiciunt. Non parum ipsi hoc viso territi, aqua iterum allata, multo studiosius abluere decertant. Crastino autem probandi causa si etiam

⁵⁹ *FRB I*, 1873, s. 153: (...) *než i hrubou práci jako prostý sluha vykonával, sám čerstvou vodu nosil a nábožným obdarováním kněží k náboženství přilnul.*

*adhuc frustrati sint, redeuntes, non minus tinctum sanguine parietem, quamvis ter ablutus videatur, agnoscunt.*⁶⁰

Gumpold napsal, že stěna byla umyta třikrát, avšak z kontextu vyplývá, že se o to služebníci snažili jen dvakrát. (Povšimněme si rovněž, že Gumpold nechal krev smývat *některými služebníky* a doslova neuvedl, zdali to byli sluhové Václavovi či Boleslavovi. Ovšem vzhledem k tomu, že Boleslav nechal Václavovy přátele a služebníky zavraždit, jak se dozvídáme z předchozího vyprávění, je zřejmé, že omývači sloužili Boleslavovi – smývali pánův hřích.) O symbolickém významu čísla tři není pochyb, proto ani nevyvracíme, že stěna byla umyta třikrát. Snažíme se však poukázat na to, že trojí umývání nebylo v legendě explicitně vyjádřeno. Domnívali jsme se, že by se mohlo jednat o chybu v překladu, poté jsme ovšem zjistili, že se v původním latinském textu tento „omyl“ také vyskytuje. Nabízí se nám tři možná vysvětlení: Gumpold chybně opsal text z jiného pramene, nebo se zmýlil, když příběh sám utvářel, anebo (což je asi nejméně pravděpodobné) je tato elipsa záměrná a autor úmyslně vyprávění zkrátil. Vzhledem k tomu, že Gumpold všechny události rozvíjel květnatým jazykem, by bylo zvláštní, kdyby se při líčení zázraku, který byl pro legendistu nejdůležitější, najednou pokoušel o maximální úspornost vyjadřování. Domníváme se proto, že se legendista tolik snažil odlišit svůj text od staršího pramene a tolik se jej snažil pozvednout na vyšší stylistickou úroveň, že se jednoduše zmýlil v počtech a opomněl vylíčit pasáž o třetím smývání Václavovy krve. Je také velmi pravděpodobné, že svou roli sehrálo autorovo podvědomí, které pracovalo se symbolikou čísla tři.

Opět jsme zde také narazili na nesrovnalosti v překladech. Ve *FRB I* je uvedeno, že krev byla v hodinu mučednictví rozstříkána po stěně kostela, avšak v *Nejstarších legendách přemyslovských Čech* se píše, že se krev na stěnách kostela *v krůpějích objevila*.⁶¹ Je logické, že když se tekutina rozstříkne, zanechá po sobě krůpěje; ovšem uvádět, že se krev na stěnách *objevila*, nepokládáme za příliš vhodné. Sloveso totiž svádí k domněnkám o tom, že se jednalo o další zázračný úkaz. Krev se například mohla na

⁶⁰ *FRB I*, 1873, s. 161: *Po ctihodném umučení statečného božího bojovníka služebníci někteří krev, která po stěně kostela v hodinu mučednictví byla rozstříkána, dle rozkazu vodou smývali a dokonce setřeli. Druhého dne když tam přišli, uzřeli krev, nejinak než jakoby teprv na stěnu vystříkla, na tomtéž místě se prostírali. Nemálo se polekali tím podíváním, přinesli opět vodu a mnohem pozorněji krev smýti usilovali. Zítřejšího dne když přišli, aby se přesvědčili, zdali i tenkrát práce jejich marna byla, poznali, že stěna ne méně zbarvena byla krví, ačkoli třikráte umyta byla.*

⁶¹ KRÁLÍK, 1969, s. 49.

stěnách objevit zčistajasna, jako znamení spáchané vraždy. Záleží na tom, zdali se překladatelé snažili být věrni latinskému originálu, anebo si dalšího významu slova *objevit* pouze nepovšimli. Možné také je, že tuto polemiku zapříčinil Gumpold, jenž svou bombastickou rétorikou vyprávění přetvořil. Vzhledem k tomu, že se zmínka o rozstříkání krve uvádí i v legendě *Crescente*, domníváme se, že je varianta o *objevení krve* pouze nešťastnou formulací (autora legendy či překladatele), a nejedná se tedy o další zázrak.

Ostatní pojmy týkající se vody a vodních toků (tzn. *rivus*, *rivulus* a *unda*) byly užity v tématu zázračného přenosu přesvatého těla přes rozvodněný potok (rovněž se zde znovu vyskytuje termín *aqua*). Pojem *rivus* byl uveden, když Václavovi věrní dorazili i s tělem k potoku, *přes něž hovada vůz táhnoucí pro velikou hloubku přebrodit se a přejíti nemohla (...)*,⁶² avšak není zde zmínka o tom, že by voda zatápěla louky, jak popisuje autor *Crescente*. Na rozdíl od své literární předlohy Gumpold uvedl, že se most sesul zdýmáním vody – pro tuto skutečnost užil jako jediný výraz *unda* (*undosus* znamená vlnami omývaný), a to zřejmě proto, aby zvýšil napětí a upoutal čtenáře (posluchače) podrobným popisem zázraku. Nezvyklá událost byla poté vylíčena takto: *Dum in hac versantur angustia, subito erectis obtutibus, ecce mira dei praesente virtute, plastrum altera stat ripa, undique secus aquae humiditate intactum. Quo miraculo ipsi aliquantum haesitantes, transnatao supra caballos rivulo (...)*.⁶³

Gumpold užil spojení *aquae humiditate*, aby barvitě vyjádřil skutečnost, že byl vůz přenesen přes potok, aniž by se namočil. Zajímavější je ale výskyt pojmu *rivulus*, jenž legendista uvedl až po vylíčení zázračného jevu. Kábrt i Šenková tento termín překládají jako potůček,⁶⁴ proto se domníváme, že Gumpold odlišoval pojem *rivus*, který užil pro rozvodněný potok, od *rivulus*, a nechápal je tedy jako termíny synonymní (mnozí překladatelé je ovšem takto vykládají). Pravděpodobně se pojmem *rivulus* snažil vyjádřit zklidnění vodního toku po přenesení svatého těla, anebo jej užil symbolicky, tzn., že se vozkům potok již nezdál rozbouřený. Vzhledem k tomu, že služebníci vodní tok po zázračné události přebrodivili na koních, mohli bychom se přiklonit spíše k variantě zklidnění živlu. Důležité je ovšem sledovat významovou linii pojmů, jež bude velmi

⁶² *FRB I*, 1873, s. 162.

⁶³ *FRB I*, 1873, s. 162: *Když v takové vězeli úzkosti, náhle pozvedli zraků svých, a ejhle, divnou v tu chvíli pomocí boží stál na druhém břehu vůz se všech stran vlhkosti vody nedotknutý. Zázrakem takovým sami trochu zaraženi jsouce, na koních potok přebrodivili (...)*.

⁶⁴ ŠENKOVÁ, 2002; KÁBRT, 2000: Pojem *rivulus* odpovídá latinskému deminutivu, proto považujeme za náležité překládat jej jako potůček.

důležitá pro další výzkum: Gumpold uvádí před zázrakem pojem *rivus* (potok) a teprve po *miraculu rivulus* (potůček) – vodní tok byl tedy nejprve větší a až poté svůj průtok zmenšil (což, jak uvedeme níže, není samozřejmé).

Zde bychom chtěli odkázat k našemu předchozímu výkladu o legendě *Crescente*: autor v ní totiž explicitně nevyjádřil, jak se Václavovi služebníci ocitli na druhém břehu. Mladší legendista Gumpold však tuto skutečnost již „zná“, proto usuzujeme, že zvolil pro něj nejpravděpodobnější variantu, tedy přesun na koních, a jednoduše ji do legendy doplnil. Samozřejmě také připadá v úvahu, že čerpal z dalšího pramene, který neznáme. Stejně jako autor *Crescente* ovšem explicitně neuvedl, jak dlouho přenos těla trval (víme pouze, že *za půlnočního ticha se strachem otevřeli hrob a po zázraku rychle už dorazili k určenému místu*).⁶⁵

3.3.1 Shrnutí

Shrňme nyní naše závěry o *Gumpoldově legendě*: autor užil mnohem pestřejší škálu pojmů než tvůrce *Crescente*, neboť chtěl stylistickou stránku textu pozvednout na vyšší úroveň a učinit legendu přitažlivější pro posluchače. Specifičnost výběru pojmů ale jistě není dokladem toho, že se Gumpold snažil popisovat konkrétní stav skutečnosti. Vždyť víme, že celou svou práci odvodil z *Crescente*, proto by bylo mylné domnívat se, že při tvorbě legendy ověřoval všechna fakta, o nichž psal jeho předchůdce. Gumpold vytvořil především jedinečné literární dílo, které svou lexikální zásobou a poutavým líčením života světce a zázračných jevů jistě zapůsobilo na mnohého posluchače.

Legendista užil pojem *fons* ve smyslu čisté, neposkvrněné vody a uvedl ve svém barvitěm vypravování termín *unda* (přesněji adjektivum *undosus*). Povšimli jsme si také, že se pojem *fons* vyskytuje pouze při líčení života Svytlákovy a Václavovy, a mohl tedy sloužit jako odlišení etapy žití od fáze smrti; při popisu posmrtných zázraků totiž Gumpold užil zcela jiných pojmů. Tento předpoklad by ovšem znamenal, že legendista tvořil svou práci se značným nadhledem a přikládal událostem symbolický význam.

Dále jsme poukázali na možnost, že se Gumpold zmýlil ve vyjádření počtu smývání Václavovy krve, a rovněž jsme si povšimli, že autor významově odlišil pojmy *rivus* a *rivulus* a v líčení zázraku u potoka Rokytnice je uvedl právě v tomto pořadí. Dokonce, na

⁶⁵ KRÁLÍK, 1969, s. 50. Viz také příloha 3: Z rekonstrukce je patrné, že trasu absolvovali přibližně za šest hodin.

rozdíl od autora *Crescente*, explicitně vyjádřil, jakým způsobem Václavovi služebníci zmíněný tok překonali.

3.4 Kristiánova legenda

Kristián jakožto nejmladší z legendistů, jejichž dílo jsme podrobili rozboru, neuvedl všechny pojmy svých pramenů (užil pouze *aqua*, *fluvius*, *fons* a *rivulus*). Nyní analyzujeme užití termínů v jednotlivých tematických celcích tak, jak po sobě ve vyprávění následují.

V prvním tématu, v němž se vyskytují hned tři námi zkoumané pojmy (*fluvius*, *rivulus* a *fons*), je Bořivoj pozván na Moravu ke králi Svatoplukovi, ale jakožto pohan musí sedět při hostině na zemi. Biskup Metoděj ho proto přesvědčuje, aby se stal křesťanem:

*Si, (...) abrenunciaveris ydolis et inhabitantibus in eis demonibus, dominus dominorum tuorum efficieris, (...) et progenies tua cottidie augmentabitur velut fluvius maximus, in quo diversorum confluunt fluentia rivulorum. (...) Mane facto ipsum ducem cum suis triginta, qui advenerant, cathezizans, peractis ieiuniorum ex more sollempniis, sacrosancto baptismatis fonte innovavit (...).*⁶⁶

Kristiánovo přirovnání, v němž se vyskytují pojmy *fluvius* a *rivulus*, je velmi výstižné: stejně jako mají lidé rozvětvené příbuzenské vztahy, i řeky vytvářejí rozsáhlé vodní sítě a vlévají se jedna v druhou. Jak vidíme, Kristián zde jasně významově odlišil menší tok (potok) od většího (řeky). A aby diferenciací toků byla ještě názornější, připsal ke slovu *fluvius* přívlastek *maximus*. Tím také pravděpodobně hyperbolizoval význam dynastické linie Přemyslovců.

Pojem *fons* se vyskytuje pouze v tomto tématu, byl tedy užit v celé legendě jedinkrát. Zde není pochyb o tom, že křestní voda musí být naprosto čistá a musí pocházet z neposkvrněného zdroje, proto také Kristián zvolil termín *fons* (k pojmu *aqua* by musel doplnit přívlastek, aby přesně vystihl význam nepošpiněnosti).

⁶⁶ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 18–21: „Jestliže se zřekneš model a zlých duchů v nich sídlících, (...) staneš se pánem pánů svých (...) a potomstvo tvé každodenně vzrůstati bude jako převeliká řeka, do níž se vlévají proudy rozličných potoků.“ (...) Druhého dne poučil vévodu i s třiceti dvořany, kteří s ním přišli, o základech víry, a když podle obyčeje vykonali obřadný půst, obrodil je přeposvátným pramenem křtu.

Vzhledem k tomu, že bylo vyprávění o Cyrilu a Metoději pravděpodobně převzato z literárních pramenů, které se nám dodnes nedochovaly, můžeme se domnívat, že byly i zmíněné tři pojmy opsány ze starších zdrojů. Rozličné přívlastky, které zpestřují vyprávění a činí jej poutavějším, si však legendista jistě doplnil sám.

Další článek vodní terminologie se vyskytuje až v páté kapitole, když má být Ludmila pohřbena do nevysvěceného hrobu. Nelze si nepovšimnout výrazné podobnosti tohoto tématu s vyprávěním v legendě *Fuit* (tzv. *translatio* nazývané také podle incipitu *Recordatus*). Je jisté, že mezi legendami existuje vztah, neboť jsou texty, až na drobné výjimky, identické (i v *Kristiánově legendě* byl v tématu třikrát užit pojem *aqua*). Lze proto předpokládat, že Kristián přejal vyprávění z původní legendy *Fuit* do svého díla.⁶⁷

Ostatní pojmy se týkají již pouze svatého Václava. V tématu samostatného světcova pečení obětního chleba užil Kristián pojem *aqua*. Zdroj vody pro něj tedy, stejně jako pro autora *Crescente*, nebyl důležitý a nesnažil se jej čtenářům ani významově přiblížit užitím pojmu *fons* (jako Gumpold). Podstatné ovšem bylo zmínit, že Václav nabíral vodu v noci (ta už ale nebyla bouřlivá, jak popisuje autor *Crescente*), ovšem bez přítomnosti pacholíka, sluhy (o něm se vypráví v *Crescente* a v *Gumpoldově legendě*). Kristián zde rovněž uvedl přesné znění formule, s níž Václav nabíral vodu (což se shoduje s *Crescente*). Každý z autorů tedy přikládal různou míru důležitosti jiným pasážím příběhu, anebo vyprávění záměrně pozměnil, aby svůj text odlišil od díla svého předchůdce.

Poslední pasáží v životě svatého Václava, v níž se vyskytuje pojem *aqua*, je příběh, ve kterém Václav předvídá své zavraždění: (...) *veluti cervus fluenta aquarum siciens, haut aliter martyrii exoptabat adipisci glorie palmam – verumtamen minime fratris sui de manu* (...).⁶⁸ Jak vidíme, Kristián uvedl zcela jiné přirovnání než autor *Crescente*. Zde žízni po vodě jelen, kdežto v *Crescente* je to muž kosící trávu (v překladu *FRB I* sekoucí seno). Kristián patrně nechtěl předlohu doslova opisovat, a proto vymyslel vlastní přirovnání, anebo text přejal z pramene, který je nám neznámý. Podle našeho názoru autor

⁶⁷ My však původní verzi zachovánu nemáme, proto připadá v úvahu i hypotéza J. Vilikovského, již jsme zmínili v teoretickém výkladu o legendě *Fuit*, a to ta, že část *Recordatus* byla přejata z *Kristiánovy legendy* autory mladších rukopisů *Fuit*. Odkud pak ale čerpal Kristián? Odpověď by nám patrně nepřinesla ani rozsáhlá úvaha o dalším potencionálním prameni, v němž by se *translatio* nalézalo, proto tuto problematiku přenecháváme zasvěcenějším.

⁶⁸ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 64–65: (...) *přece nejinak, než jako když jelen žízni po tekutých vodách, toužil dosáhnouti palmy slávy mučednické – ovšem nikoli z ruky bratra svého* (...).

považoval za nevhodné a nedůstojné připodobnit světce obyčejnému sedlákov, proto zřejmě ztotožnil Václavovu touhu s touhou zvířete, jež je pánem lesa.

Následující pojmy byly užity v souvislosti s posmrtnými zázraky. V líčení smývání Václavovy prolité krve se vyskytuje pouze pojem *aqua*. Žádný ze zkoumaných legendistů zde tedy neužil jiného termínu. Autor je v líčení zázraku věrný své předloze, legendě *Crescente*, neboť uvedl, že krev byla po stěnách a po zemi kostela rozstříkána. Potvrzuje to naši teorii, již jsme uvedli ve výkladu o *Gumpoldově legendě*, že se krev na stěnách kostela samovolně neobjevila, a nejedná se tedy o další zázračný jev.

Kristián, stejně jako autor české recenze *Crescente*, ve své legendě vypráví o vraždě Václavových přátel; Vltavu rovněž označuje termínem *fluvius*: (...) *et omnes amicos eius (...) diversa et crudeli morte perimunt et infantes eorum vivos in profundo fluvii Wltavie dimerserunt*.⁶⁹ Můžeme tedy usuzovat, že řeka byla vždy dostatečně proslulá a důležitá, a proto legendisté nezaměňovali termín příhodný pro Vltavu s pojmem, jenž označoval jiný, podružný tok. Tzn., že Vltava byla vždy nazývána řekou a nikoli např. potokem.

Nyní se opět dostáváme k tolik diskutovanému zázračnému přenosu svatého těla přes potok Rokytnice. Kristián zde uvedl pojmy *rivulus*, *aqua* a *fluvius*:

*Venerunt igitur nocte et sacratissimum corpus auferunt, quod plaustro impositum usque ad rivulum quendam, cui vocabulum Rokytncze est, perducunt. Et ecce aqua adeo excreverat, ut eciam ripas superans prata omnia occuparet, et nichil preter mortem spei dabat corpus sanctum advehentibus. Sed tali in angustia constitutis menti occurrit, ut ipsum sibi misereri deposcerent beati Wenceslai precibus (...). Simul et laborant, ut pons qualiscunque fabricaretur. Dum hec aguntur, respicientes subito, vident se plastrumque cum corpore preciosi martyris ea parte fluvii, qua ire disposuerant, constitutos.*⁷⁰

Nejprve se zastavíme u formulace *ad rivulum quendam*, tedy k nějakému potoku (potůčku). Je totiž zvláštní, že zde Kristián užil neurčité zájmeno. Nespecifické

⁶⁹ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 76–77: *a všechny jeho přátele (...) rozličným způsobem krutě zahubili a jejich děti za živa do hloubi řeky Vltavy potopili.*

⁷⁰ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 78–81: *Přišli tedy v noci, vzali přesvaté tělo a naloživše je na vůz, vezli je až k nějakému potoku, jenž se nazývá Rokytnice. A ejhle, vody v něm tak přibýlo, že i z břehů vystoupila a všechny louky zaplavila, a tak ti, kteří tělo vezli, leda smrti se mohli nadíti. A když v takové tísní se octli, napadlo je, aby si modlitbou k blahoslavenému Václavu vyprosili od něho slitování (...). Ale přece se namáhají, aby zhotovili most, ať už jakýkoliv. Mezi touto prací se najednou ohlédnou a vidí, že stojí i s vozem, na němž bylo tělo vzácného mučedníka, na té straně řeky, kam chtěli přejíti.*

vyjadřování by mohlo být dalším dokladem toho, že autor nepůsobil v Břevnovském klášteře a že tedy krajinu, v níž se zázrak odehrál, neznal. I kdyby však v klášteře a jeho okolí pobýval, nemuselo to zákonitě znamenat, že popisoval konkrétní stav krajiny. Jisté je, že neurčité tvary, jež jsou v díle silně nakumulovány, jsou charakteristické pro Kristiánův autorský rukopis. Přikláníme se tedy k názoru, že se legendisté příliš nesnažili o věrnost skutečnosti a že pojmy buď opisovali, nebo je užívali tak, jak to vyžadoval jejich literární žánr.

Za povšimnutí také stojí, že Kristián zvolil pro Rokytnici označení *rivulus*, a to na počátku vypravování o zázračném přenesení těla. Václavovi služebníci⁷¹ přišli k potůčku, který se náhle rozvodnil a zatopil přilehlé louky (jako v *Crescente*), kdežto služebníci ve starších legendách přišli k toku, který již rozvodněný byl. Domníváme se, že Kristián takto formuloval vyprávění proto, že chtěl svůj příběh učinit dramatičtější. Další možností samozřejmě je, že autor přejal termín z literární předlohy: tou mohla být např. česká recenze *Crescente* (téma zázračného přenosu se nám však v domácím zpracování této legendy nezachovalo) nebo legenda X. Pokud ovšem výraz neopsal, opět stojíme u otázky, zda chápal pojmy *rivus* a *rivulus* jako synonymní. Je možné, že chtěl zvýšit kontrast mezi původní podobou toku a jeho stavem po vylití, a proto pro klidnou Rokytnici zvolil termín *rivulus*. Proč ale Ludvíkovský překládá pojem jako potok (ve *FRB I* je potůček)? Možná se překladatel snažil poupravit smysl příběhu tak, aby lépe odpovídal skutečnosti nebo aby nejlépe vystihoval to, co se nám legendista snažil sdělit. Možná pouze nerozlišoval významové nuance mezi označením jednotlivých toků.

Zarážející rovněž je, že Kristián jako první ze zkoumaných legendistů nazývá potok Rokytnicí (v *Crescente* ani v *Gumpoldově legendě* není jméno toku uvedeno – do Gumpoldova vypravování bylo doplněno zpětně Dobrovským podle zpráv Kosmy a Kristiána).⁷² Autor mohl údaj znát např. z ústního vypravování, nebo měl před sebou další pramen, anebo lokalitu prozkoumal a sám určil, o který potok se jedná. Poslední varianta je ale velmi málo pravděpodobná už proto, že legendista k termínu přidružil

⁷¹ Nejednalo se o Václavovy služebníky v pravém slova smyslu, neboť je na cestu pod hrozbou smrti, nedonesou-li tělo do rotundy sv. Víta před svítáním, vyslal Boleslav, jenž se rozpomněl na svůj hřích (tento *topos* známe např. z legendy *Fuit*) – bratrovrahovu pohnutku uvedl pouze Kristián (v *Crescente* i v *Gumpoldově legendě* měli *někteří lidé* vnuknutí či vidění ve snu). Avšak vzhledem k tomu, že tyto lidé přenášeli mučednickovo tělo na důstojnější místo, do rotundy sv. Víta, sloužili i Václavovi (ostatně jsou v legendě nazýváni jako *sluhové svatého mučedníka*), a tím se podíleli na kanonizaci světce.

⁷² *FRB I*, 1873, s. 162.

neurčitý výraz *nějaký*. Vystává zde tedy stále diskutovaná otázka Kristiánova původu a jeho působení v Břevnovském klášteře.

Legendista si neliboval v bombastické rétorice jako jeho předchůdce, proto upustil od Gumpoldova pojmu *unda* a užil termín *aqua*, jenž je ve formulování věty naprosto příhodný.

Další nejasností v líčení zázračného přenosu je, že se v označení jednoho vodního toku, tedy Rokytnice, vyskytují dva významově odlišné výrazy. Lidé, které na cestu vyslal Boleslav za účelem přenesení těla mučedníka, přišli k *potoku* (*rivulus*), ale při zázračné události se ocitli na druhé straně *řeky* (*fluvius*).⁷³ Příčinou odchylky může být již zmiňovaná Kristiánova neznalost daného území (tato varianta je podle našeho názoru nejméně pravděpodobná), nebo chybný opis pramene, který nám ovšem není znám (autor *Crescente* totiž uvedl pouze pojem *torrens* a Gumpold užil *rivus* a *rivulus*). Třetím vysvětlením je možnost, že se legendista snažil vyjádřit, že rozvodněný potok, který zaplavoval okolní louky, asocioval služebníkům řeku. Anebo chtěl autor hyperbolizovat význam události – tělo se hůře přenáší, byť zázračnými silami, přes řeku než přes potok. My se přikláníme ke kompilaci dvou posledních variant, neboť legendu chápeme jako literární dílo a vylučujeme možnost, že by se Kristián pokoušel popsat konkrétní stav krajiny.

Rovněž se nám zdá nepravděpodobné, aby se legendista při vyprávění o zázraku u Rokytnice inspiroval Gumpoldem, jenž také užil pro označení jednoho toku dvou významově odlišných pojmů. Především Kristián neuvedl stejné pojmy jako jeho předchůdce a navíc užil termíny ve významově opačném pořadí: Gumpold uvedl nejprve termín pro větší tok (*rivus*) a až po zázraku pojem označující menší tok (*rivulus*) – pokud tedy nechápeme pojmy jako synonymní. Kristián to však učinil naopak: na prvním místě stojí *rivulus* a až po zázraku je tok nazván řekou (*fluvius*). Navíc je mezi pojmy značný významový skok, mezistupněm je *rivus*. Můžeme tedy usuzovat, že legendista toto téma z Gumpolda neopisoval.

Kristián však elegantně vyřešil problém s nosiči Václavova těla (jak jsme nastínili v *Crescente*); jsou totiž zázrakem přeneseni na druhý břeh společně s mučedníkem (pouze v *Kristiánově legendě* se k němu obracejí s prosbami o pomoc). Legendistovo řešení potvrzuje obecné pravidlo, že čím je legenda mladší, tím jsou její zázraky velkolepější

⁷³ Opět jsme zde narazili na nesrovnalost v překladu: ve *FRB I* je místo pojmu *řeka* uveden termín *potok*, je proto třeba respektovat překladatelskou metodu, jež řadu termínů významově unifikuje.

a neuvěřitelnější – je totiž přeneseno nejen tělo, ale i vozkové. Jedná se tedy o výsledek autorovy tvůrčí iniciativy, neboť zázračná událost, při níž jsou spolu s tělem přeneseni i Václavovi služebníci, se ve starších pramenech nevyskytuje a nemohla být uvedena ani v legendě X, která se svým předpokládaným datem vzniku nejvíce blíží roku zavraždění svatého Václava, a měla by tedy být na zázraky nejchudší.

Stejně jako autor *Crescente* Kristián neuvedl, že byl předchozí most přes potok stržen (popis této události tedy mohl být tvůrčí iniciativou Gumpolda, jenž vypráví o zničení mostu jako jediný). Kristián ovšem popsal také dalším zázrak, jenž se stal u řeky Vltavy: *Ad fluvium quoque properantes Wltave, pontem fractum reperientes, ingemiscunt (...). Mox se exauditos intuentes, sustollunt eum humeris, ac si nil oneris umquam habuisset, pontemque fractum sine obstaculo transisse se gratantur.*⁷⁴

Jak vidíme, v události se vyskytuje porušený most stejně jako v Gumpoldově líčení přenosu těla přes potok Rokytnici. Z toho důvodu se domníváme, že si Kristián vytvořil z jedné zázračné události volnou fabulaci dvě. V líčení přenosu těla přes Rokytnici se mohl inspirovat legendou *Crescente*, v níž se stržení mostu nevyskytuje, a při popisu zázraku u Vltavy mohl vycházet z Gumpolda. Kristián tedy podle našeho názoru přesunul téma stržení mostu z potoku Rokytnice na řeku Vltavu, neboť jeho literární předlohy (nám známé) tento příběh neuvádějí. Větší množství zázraků nám opět dokazuje mladší dobu vzniku legendy.

Poslední námi zkoumaný termín se vyskytuje v pasáži, v níž Kristián vypravuje nové zázraky o mučedníku. V úvodu poukazuje na již zmiňované utopení Václavových služebníků ve Vltavě a správně opět uvádí, že byli pohřbeni v řece.

3.4.1 Shrnutí

Při analýze pojmosloví vody a vodních toků v *Kristiánově legendě* jsme častokrát narazili na problematiku neobjasněného legendistova původu a na neshody v překladech pojmu *rivulus*. Zjistili jsme také, že vzhledem k velkému časovému předělu mezi smrtí svatého Václava a sepsáním legendy se snižuje důvěryhodnost Kristiánových tvrzení, neboť v díle přibývá zázraků.

⁷⁴ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 81: *Spěchajíce dále k řece Vltavě a shledavše, že jest most porušen, jali se naříkati (...). A brzy poznali, že byli vyslyšeni, zvedli jej na ramena, jako kdyby nebyl nikdy nic vážil, a přešli bez nesnázi prolomený most, díky Bohu vzdávajíce.*

Autor ve svém vyprávění výstižně užil četná přirovnání, avšak pouze jednou, a to v tématu Bořivojova křtu, uvedl termín *fons*. Povšimli jsme si také, že legendista často příběh výrazově pozměňoval, aby se diferencoval od stylu svých předchůdců (autora *Crescente* i Gumpolda), některé pasáže však téměř doslova opisoval (např. téma přenosu Ludmilina těla do neposvěcené baziliky sv. Jiří je patrně převzato z *Fuit*). Rovněž je zajímavé, že se v *Kristiánově legendě*, stejně jako v české recenzi *Crescente*, vyskytuje popis utopení Václavových přátel ve Vltavě. Při líčení zázraku smývání mučednickovy krve zvolil Kristián pojem *aqua*, čímž se neodlišil od autorů svých literárních pramenů.

Dále jsme uvedli, že Kristián patrně hyperbolizoval význam dynastické linie Přemyslovců a význam zázračného přenosu Václavova těla přes Rokytnici. Toto *miraculum* neobvykle zdramatizoval, když uvedl, že vozkové dorazili k potůčku a ten se náhle rozvodnil. Elegantně však vyřešil problém přenosu vozků přes rozbouřený živel, neboť se jednoduše ocitli na druhém břehu společně s mučednickým tělem. Uvažovali jsme také o tom, odkud Kristián převzal název Rokytnice, neboť jej uvedl jako první ze zkoumaných legendistů (a přitom je jeho dílo nejmladší). Zarážející rovněž je, že autor užil pro rozvodněný potok dvou významově odlišných pojmů: před zázrakem *rivulus* a po něm *fluvius*. V závěru analýzy jsme poukázali na fakt, že Kristián jako jediný popsal také *miraculum* u řeky Vltavy, které si pravděpodobně vytvořil sám pomocí kompilace literárních pramenů a volné fabulace.

4 Porovnání terminologie legend

Nyní porovnáme výskyt jednotlivých termínů v analyzovaných legendách, a shrneme tak naše dosavadní závěry. Vytvoříme jakousi „superlegendu“, do níž zakomponujeme všechna témata, v nichž jsme našli terminologii vody a vodních toků, chronologicky je seřadíme a posoudíme, zdali se pojmosloví v jednotlivých tématech liší.

Výskyt pojmů v jednotlivých legendách bude nejlépe patrný z následující tabulky:⁷⁵

	C: bavor. r.	C: česká r.	Gumpold	Kristián
aqua	+	+	+	+
fluvius		+		+
fons			+	+
rivulus			+	+
rivus			+	
torrens	+			
unda			+	

Tab. 1: Výskyt pojmů v legendách.

Přestože jsme se zaměřili na analýzu úzkého okruhu termínů, je zřejmé, že nejpestřejší škálu výrazových prostředků měl legendista Gumpold, který si liboval v květnatém popisu událostí. Nejméně pojmů týkajících se vody a vodních toků nalezneme v legendě *Crescente*, jejíž česká recenze navíc není úplná, proto jsme při jejím posuzování nemohli být zcela objektivní. Stručnost a výrazovou skromnost díla však můžeme považovat za znak jeho starobylého původu.

Porovnání tematických celků v legendách bude vycházet z tabulky č. 2, která následuje:⁷⁵

⁷⁵ *Fuit* zde neuvádíme, neboť se pojem *aqua* vyskytuje pouze v translační části legendy, jejíž filiace je sporná. Navíc je pro nás z hlediska terminologie vody a vodních toků důležitější Václavova osoba – podrobnosti o jeho životě v ludmílské legendě samozřejmě nenalezneme.

Terminologie vody a vodních toků v legendách				
Téma	C: bavor. rec.	C: česká rec.	Gumpold	Kristián
Bořivojův křest	X	*	X	<i>fluvius, fons, rivulus</i>
Vláda Spytihněvova	*	*	<i>fons</i> (křest)	*
Zaplavení Ludmilina hrobu	X (o Ludmilině vraždě se zmiňuje)	X (o Ludmilině vraždě se zmiňuje)	X (o Ludmilině vraždě se zmiňuje)	<i>aqua</i>
Václav peče obětní chléb	<i>aqua</i>	<i>aqua</i>	<i>fons</i>	<i>aqua</i>
Václav obětuje tělo a krev Boží	X	X	<i>fons</i>	X
Václav předvídá své zavraždění	<i>aqua</i>	<i>aqua</i>	*	<i>aqua</i>
Smývání Václavovy krve	<i>aqua</i>	<i>aqua</i>	<i>aqua</i> (početní nesrovnalost)	<i>aqua</i>
Utopení Václav. přátel ve Vltavě	X (o jejich vraždě se zmiňuje)	<i>fluvius</i>	X (o jejich vraždě se zmiňuje)	<i>fluvius</i>
Zázračný přenos Václavova těla přes Rokytnici	<i>torrens</i>	X (neúplná recenze)	<i>aqua, rivus, rivulus, unda</i>	<i>aqua, fluvius, rivulus</i>
Zázrak u Vltavy	X	X	X	<i>fluvius</i>
Odkaz na utopení Václavových služebníků	X	X	X	<i>fluvius</i>

Tab. 2: Výskyt jednotlivých termínů v legendách (tematicky).

Vysvětlivky:

X – téma se v legendě nevyskytuje,

* – téma je v legendě uvedeno, ale nevyskytuje se v něm zkoumaná terminologie.

Zmínku o Bořivojově křtu nalezneme v české recenzi *Crescente* a také v legendě *Fuit*. Pouze Kristián, nejmladší z autorů, však tuto událost popisuje barvitě a s náležitými detaily. Odkud tedy čerpal? Je jisté, že jeho pramenem musela být nám neznámá práce, neboť ani ve *Fuit*, ani v *Crescente* se nevyskytuje informace o tom, kým byl Bořivoj pokřtěn. Zároveň je událost vyličená příliš podrobně na to, aby si autor chybějící skutečnosti domyslel. Můžeme proto jednoznačně říci, že Kristián z *Fuit* ani z české recenze *Crescente* nečerpal (závěr se týká pouze Bořivojova křtu). Terminologie vody a vodních toků se v tomto tématu vyskytuje pouze u Kristiána, proto jen odkazujeme na naši předchozí analýzu pojmů.

Bavorská recenze *Crescente* a *Gumpoldova legenda* počínají vládu Přemyslovců v Čechách knížetem Spytihněvem a v obou dílech nalezneme informaci o tom, že se nechal pokřtít. V české recenzi *Crescente*, v legendě *Fuit* a v *Kristiánově legendě* se autor také zmiňuje o Spytihněvově vládě, avšak doslova neuvádí, že byl panovník pokřtěn (stavěl kostely zasvěcené Panně Marii a svatému Petru a žil s odevzdaností ve víře Kristově). Jediným, kdo v líčení Spytihněvova života užil námi zkoumanou terminologii, pojem *fons*, byl Gumpold (viz předchozí analýza).

Téma zaplavení Ludmilina hrobu nalezneme ve *Fuit* a v *Kristiánově legendě*, ostatní analyzovaná díla se pouze v krátkosti zmiňují o její mučednické smrti. Užitá terminologie je v obou textech shodná (*aqua*), proto je pravděpodobné, že Kristián vycházel z původní legendy *Fuit* (v předchozí analýze jsme nastínili problematiku filiace těchto děl).

Obě recenze *Crescente* i *Kristiánova legenda* uvádějí, že Václav pekl obětní chléb z vody (*aqua*), a nezmiňují se o jejích vlastnostech či původu. Gumpold měl však potřebu zdůraznit její neposkvrněnost, neboť obyčejná voda nebyla pro přípravu obětního chleba vhodná. Proto užil výraz *fons*, jenž nejlépe vystihuje čistotu vody. Po zvážení našich soudů v předchozích analýzách jsme dospěli k závěru, že se Gumpold nepokoušel pojmem *fons* vyjádřit, že voda pocházela z pramene. Zdroj byl všem legendistům lhostejný. Pojem tedy v tomto kontextu nemůžeme chápat jako pramen, nýbrž jako čistou, neposkvrněnou vodu.

Všimli jsme si také, že obě recenze *Crescente* a *Gumpoldova legenda* udávají, že Václav nabíral vodu s pomocí pacholíka (sluhy), v *Kristiánově legendě* však Václav nabíral vodu sám. A pouze u Gumpolda nenalezneme explicitní vyjádření formule, s níž světec vodu nabíral. Domníváme se proto, že se autoři snažili odlišit od svých literárních předloh.

Václavovo obětování těla a krve Boží, v němž nalezneme pojem *fons*, se sice vyskytuje pouze v *Gumpoldově legendě*, české překlady této pasáže se však zásadním způsobem liší (viz výše). Problém zde tvoří spojení *fontis purgatissimi*, jež je ve *FRB I* překládáno jako *čerstvá voda*, v *Nejstarších legendách přemyslovských Čech* jako *nejčistější pramen spásy*. První překlad potvrzuje naši teorii, že se Gumpold nepokoušel pojmem *fons* vyjádřit zdroj vody. Druhý z překladatelů vyložil termín jako pramen a od toho odvinul smysl tematického celku; lépe však vystihl, že je voda určena pro vyšší duchovní účely. Důvod výskytu tohoto tématu pouze v *Gumpoldově legendě* bude pravděpodobně ten, že autor dotvářel vyprávění podle svého; patrně měl potřebu vypsát mnohem více ctností, jimiž by oslavil světcovu osobu.

Obě recenze *Crescente* uvádějí, že Václav toužil zemřít mučednickou smrtí, stejně jako muž kosící za denního vedra trávu žízni po vodě. Kristián však Václavovu touhu přirovnal k touze jelena, který žízni po tekutých vodách. Legendista tedy mohl formulaci své literární předlohy záměrně změnit, neboť nepovažoval za vhodné připodobňovat světce obyčejnému sedláku. Gumpolda, jenž vycházel z *Crescente*, pravděpodobně stejné důvody přiměly neuvést přirovnání vůbec.

Smývání Václavovy prolité krve je jediné téma, v němž se legendisté zcela výrazově shodnou. Pro pojem *aqua* totiž nenalezneme žádné vhodné synonymum, jež by neměnilo smysl výpovědi, proto autoři nemohli užít jiných termínů. Ani Gumpold nemohl nahradit výraz slovem *fons*, protože krev smývali bezbožní služebníci Boleslavovi a těm se neposkrvněná voda nemohla dostat do rukou. Rovněž můžeme usuzovat, že vylíčení tohoto zázraku bylo nesmírně důležité, neboť jej s náležitými podrobnostmi popsal každý z autorů (Gumpold však patrně opomněl vylíčit třetí smývání krve) a pravděpodobně jej i jeden od druhého přejal.

Zmínku o utopení Václavových přátel v řece Vltavě nalezneme pouze v české recenzi *Crescente* a v *Kristiánově legendě*. Z teoretického výkladu víme, že Kristián z této recenze vycházel, proto není vyloučeno, že tematický celek přejal právě odtud. V bavorské recenzi *Crescente* je uvedena informace, že Václavovi přátelé byli zavražděni v Praze. Gumpold také píše, že Boleslav odsoudil všechny, kteří byli s Václavem spjati, k smrti, tuto skutečnost však udává ještě před smýváním mučednickovy krve. Je proto možné, že u něj opět zapůsobila autorská kreativita a že literární předlohu, legendu *Crescente*, přetvořil.

V tématu zázračného přenosu svatého těla přes Rokytnici se vyskytuje nejpestřejší škála termínů: nalezneme zde obecný pojem *aqua*, specifický termín *unda* a nejrůznější

výrazy označující vodní toky od nejmenších po největší. Autor *Crescente* uvedl pouze pojem *torrens*, Gumpold užil hned čtyři termíny – *aqua*, *rivus*, *rivulus* a *unda* – a Kristián uvedl opět *aqua* a *rivulus* a přidal *fluvius*. Na základě porovnání významových nuancí termínů označujících Rokytnici vytvoříme řadu vodních toků od nejmenšího po největší (*torrens*, *rivulus* – překládáme jako potůček, *rivus*, *fluvius*) a dojdeme k závěru, že se legendisté opisováním pramenů a volným fabulováním postupně propracovali od pojmu bystřina až k termínu řeka. Jak je možné, že je jediný tok označován tolika odlišnými výrazy (i když překlady často tyto rozdíly stírají)? Nabízí se možnost, že se autoři snažili významný zázrak vylíčit dramatičtěji než jejich předchůdci, a proto volili termíny synonymní nebo takové, které lépe vystihovaly jejich záměr.

Výraz *torrens* se vyskytuje pouze v bavorské recenzi *Crescente* (*translatio* nemáme v české verzi zachováno), a tak není jisté, zdali autor opisoval ze staršího zdroje, nebo se od něj pokoušel odlišit. Existuje však také možnost, že tvůrce nevykládal pojem jako bystřinu, ale jako potok, a pak by popis odpovídal skutečnosti. Rovněž je nutno zohlednit, že mohl legendista přisuzovat pojmu jiný význam a užívat ho ve smyslu rozvodněného a dravého toku.

Termín *aqua* legendisté nepoužívají pro označení Rokytnice, v tématu má obecný význam vody: v *Gumpoldově legendě* se vlhkost vody nedotkla přeneseného vozu s Václavovým tělem a v *Kristiánově legendě* voda zatopila všechny louky.

Připouštíme, že pojmy *rivus* a *rivulus* mohly být chápány jako synonymní (i když je *rivulus* tvar latinského deminutiva), a Gumpold je tedy mohl ve svém díle zaměňovat. Významový rozdíl mezi *rivulus* a *fluvius* je však příliš velký na to, aby byly Kristiánem užívány jako synonyma. Pravděpodobnější varianty jsou tyto: autor chybně opsal informaci (termín *fluvius*) z literární předlohy, nebo dané území neznal a zmýlil se v označení Rokytnice jako řeky, anebo, což je asi nejreálnější možnost, pojmem vyjádřil, že potok po zdárném přesunu na druhou stranu asocioval služebníkům řeku, čímž autor zároveň hyperbolizoval význam zázračné události. Poslední varianta by byla důkazem toho, že Kristián promýšlel své dílo do hloubky a nespokojil se s pouhým opisem pramenů. Není však zcela vyloučena ani možnost, že se pojem *fluvius* vyskytoval v části české recenze *Crescente*, která se nám nedochovala, a že tedy naopak termín pouze opsal a nepovšiml si významové odlišnosti od pojmu *rivus*.

Výraz *unda* je jakýmsi zpestřením našeho bádání, neboť jej uvedl pouze mnohomluvný Gumpold, aby jím zdramatizoval své vypravování.

Celá zázračná událost pak mohla být vymyšlena jedním z předchůdců autora *Crescente*, neboť je nereálné, aby Václavovi služebníci jakkoli překonali rozvodněný živel, jenž zatáhl i pobřežní louky (jedinou možností by bylo použít loďku). Domníváme se, že *miraculum* vzniklo syntézou dvou skutečných událostí, tedy přenesení těla sv. Václava a povodní, jež se mohly odehrát kdykoli mezi Václavovým úmrtím a prvním sepsáním legendy. Zázraky byly v díle nezbytné, neboť v očích poddaných posvěcovaly dynastickou moc, proto není divu, že jich s postupem času v legendách přibývá.

Zázrak u řeky Vltavy je patrně uměle vytvořen Kristiánem, neboť ani jeden z jeho pramenů tuto událost nepopisuje. Domníváme se, že část informací převzal z legendy *Crescente*, část z *Gumpoldovy legendy*, a vymyslel tak nové *miraculum*. Ostatně stále připomínáme pravidlo, že čím je legenda mladší, tím více v ní nalezneme zázraků, tzn., že si je autoři museli vybíjet.

Kristiánův odkaz na utopení Václavových služebníků ve Vltavě potvrdil, že řeka byla vždy natolik významným a známým tokem, že nebylo její označení zaměňováno.

5 Úvodní historiografický výklad

Abychom mohli analyzovat pojmosloví vodních toků v Kosmově kronice, musíme nejprve podat základní informace o tomto jedinečném díle a o jeho autorovi. Nejprve však vymezíme žánr dějepisectví.

5.1 Pojem historiografie

Středověká historiografie (dějepisectví) se velmi odlišovala od dnešního pojetí žánru. Ačkoli bychom předpokládali, že kronikářovým primárním cílem bude zaznamenat události tak, jak se staly, ne vždy tomu tak bylo. Středověká literatura, kroniku nevyjímaje, měla sloužit především k náboženskému a morálnímu ponaučení, měla být *magistra vitae* a v neposlední řadě měla své čtenáře pobavit. Tyto tendence jsou však známé již z antiky – funkci poučnou a zábavnou vyžadoval u literatury již Horatius.⁷⁶

Pohnutky pro vznik kronik byly většinou mimoumělecké, neboť šlo často o obhajobu mocenských a majetnických nároků královských dynastií a církevních institucí. Jednalo se o tendenční díla, která měla za úkol oslavit vůdčí složky feudalismu a propagovat upevnění a posílení panovnické moci. Jelikož ale středověká kronika vznikala výlučně na půdě církve a na objednávku církevní instituce, jedním z jejích primárních cílů muselo být také opěvování Boha, jehož činy byly uskutečňovány prostřednictvím panovníka či papeže (*gesta Dei per viros*) – tím je ostatně dějepisectví blízké hagiografii. Pro historiografii je rovněž typické užívání četných *topoi*, proto jsou si prology obojího žánru k nerozeznání podobné.⁷⁷

Ze všech uvedených rysů dějepisectví středověku vyplývá, že informace tehdejších kronikářů musíme brát s nadhledem (stejně jako informace, které nám poskytují autoři legend), neboť jejich prvotním záměrem nebylo objektivně popisovat skutečnost.⁷⁸

⁷⁶ NECHUTOVÁ, 2000, s. 64.

⁷⁷ Tamtéž, s. 65.

⁷⁸ Někteří autoři však ve svých dílech uvádějí, že se o věrohodný popis událostí skutečně snažili. Např. Kristián píše – LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 8 a 11: (...) *ut se res habeat, aggrediar exarare stilo. – (...) pokusím se, pokud mé síly stačí, vypsatí události tak, jak se vskutku staly.* Podobnou snahu nalezneme i u Kosmy v předmluvě adresované Mistru Gervasiovi – KOSMAS, 2012, s. 13: *Léta od narození Páně jsem počal počítati až od časů Bořivoje (...) proto, že na počátku této knihy ani jsem nechtěl něco vymýšleti, ani*

5.2 Kosmas a jeho kronika

5.2.1 Kronikář Kosmas

Děkan pražské kapituly Kosmas je prvním z autorů česko-latinské literatury, jehož existenci jsme schopni objektivně doložit. Informace o sobě nám totiž prozradil ve svém díle. Datem Kosmova narození je pravděpodobně rok 1045, místo je však neznámé (dokonce ani nevíme, zdali byl českého původu). Jisté je, že základní vzdělání získal na pražské katedrální škole u sv. Víta. Ve studiích pak pokračoval na proslulé škole v Lutychu, kde byl žákem mistra Franka. Po návratu do Čech se stal kanovníkem a později děkanem svatovítské kapituly (na kněze byl vysvěcen 18. června 1099 v Ostřihomí). Poté začal podnikat diplomatické cesty do Německa, severní Itálie, Slovenska a Uher, a rozšiřoval si tak své vzdělání. Kosmovou ženou byla Božetěcha, o jejíž smrti r. 1117 nám v kronice podal zprávu (manželství bylo u českého duchovenstva tehdejší doby běžné). Z manželství měl syna Jindřicha, který bývá ztotožňován s olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem (tato teorie však dodnes nebyla přesvědčivě potvrzena).

Kroniku Čechů začal Kosmas psát na sklonku svého života, asi v rozmezí let 1119–1125, není však vyloučeno, že měl první knihu svého díla napsanu již dříve. Smrt jej zastihla 21. října 1125 uprostřed literární práce (údaj je zaznamenán rovněž v pražském nekrologiu).⁷⁹

5.2.2 Chronica Boemorum

Kosmas se do české literární historie neodmyslitelně zapsal svým jediným dílem, *Kronikou Čechů* (*Chronica Boemorum*), jež se nám zachovala celkem v patnácti rukopisech (nejvýznamnější je budyšínský z přelomu 12. a 13. století), autograf však zachován nebyl. Je pravděpodobné, že kronika nebyla jeho prvotinou, neboť se vyznačuje vyspělým autorským stylem, avšak žádné další dílo s Kosmovým jménem se nezachovalo.⁸⁰

jsem nemohl najít kroniku, z které bych se mohl dovědět, kdy nebo za kterých časů se stalo, co nyní budeš číst v následujících kapitolách.

⁷⁹ NECHUTOVÁ, 2000, s. 67–68; HRABÁK, Josef, a MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury. [Díl] 1, Starší česká literatura*. Praha: ČSAV, 1959, s. 73.

⁸⁰ NECHUTOVÁ, 2000, s. 68.

V úvodu díla se nachází dedikace proboštu Šebířovi (objevily se domněnky, že věnování původně náleželo třetí knize), v níž autor dává najevo svou skromnost užíváním četných *topoi*: své směšné dílko, jež je plné kazů proti slovesnému umění, nazývá stařeckými bláhovostmi. V prologu k první knize, v druhé předmluvě, se Kosmas obrací k arciknězi Gervasiovi, jenž byl snad představeným svatovítské katedrální školy. První část díla počíná potopou světa a zmatením jazyků po stavbě babylonské věže – stejně jako ostatní středověcí dějepisci Kosmas odvozuje původ českého národa od jednoho ze sedmdesáti dvou mužů, kteří se po Božím zásahu rozptýlili do celého světa. Českou zemi pak umísťuje do rozlehlé oblasti Germánie, líčí její idylické přírodní poměry a nechává ji poprvé osídlit kmenem Čechů. První událost, kterou kronikář datuje, je Bořivojův křest roku 894.⁸¹ Kniha končí smrtí knížete Jaromíra 4. listopadu 1038.

Druhá kniha je věnována břevnovskému opatu Klimentovi a popisuje události od počátku vlády Břetislava I. do nastolení Břetislava II. roku 1092. Třetí kniha počíná Kosmovou omluvou, jež je adresována čtenáři. Autor v ní uvažuje, zdali má psát o soudobých událostech (původně totiž zamýšlel skončit své dílo smrtí krále Vratislava II. roku 1092), neboť pravda vždy plodila nenávisť. Nicméně i třetí knihu zdárně dokončil – poslední zaznamenanou událostí českých dějin je smrt knížete Vladislava I. roku 1125. Podle některých rukopisů však LIX. kapitolou třetí knihy počíná kniha čtvrtá, v níž se Kosmas s humorem obrací k múze, která jej, starce již osmdesátiletého, neustále pokouší k jinošským studiím. Zároveň se autor rozpomíná na svůj pobyt v Lutychu.⁸²

Kosmas se zaměřil na líčení dějin jednoho národa, Čechů, avšak tím, že své vyprávění počíná potopou světa a že se v rámci českých příběhů zmínil také o dějinách sousední Moravy, Polska, Uher nebo Německé říše, propojil žánr národní kroniky s kronikou světovou. Jak jsme výše uvedli, středověká literární díla byla výrazem církevní ideologie a *Kronika Čechů* není v tomto ohledu výjimkou. Kosmas sloužil zájmům pražského biskupství a svatovítské kapituly, proto ve svém díle vymýtil každou zmínku o existenci slovanské liturgie, o osudech Sázavského kláštera a o životě sv. Prokopa. Dokonce ani o panovnících nepsal *sine ira et studio* (např. Vratislava II. líčí v nepříznivém světle, když o něm vypráví, jak chtěl lstivě zajmout udatného bojovníka Benedu).⁸³

⁸¹ KOSMAS, 2012, s. 37: Datum je nesprávné, neboť Metoděj zemřel již r. 885; Václav Novotný uvažoval o letech 880–885.

⁸² NECHUTOVÁ, 2000, s. 68–69; HRABÁK a MUKAŘOVSKÝ, 1959, s. 75–76.

⁸³ KOSMAS, 2012, s. 134–136.

Literárním pramenem Kosmy bylo, jak sám vypovídá, *Privilegium Moraviensis ecclesie*, jež bývá ztotožňováno s bulou papeže Jana VIII. *Industriae tuae*, která knížeti Svatoplukovi potvrzovala povolení slovanské liturgie na Moravě. Oblíbeným zdrojem informací byla také kronika Reginona z Prümu. Je velmi pravděpodobné, že kronikář čerpal také z *Crescente*, možná i z *Gumpoldovy* a *Kristiánovy legendy*. Častěji využívanými prameny však byly vojtěšské legendy, *Canapariova*, *Brunonova* a *Versus de passione sancti Adalberti*. V neposlední řadě čerpal ze souboru starších českých análů, jež se ovšem nedochoval.⁸⁴ Kosmas však své prameny jen slepě neopisoval; jejich věrohodnost dokázal zhodnotit. Mezi svými zdroji rozlišoval tyto skupiny:

1. *senum fabulosa relatio* (tj. bájně podání starců), pramen nejstarších pověstí z doby pohanské, o nichž sám Kosmas nechává čtenáři rozhodnout, zdali jsou *facta an ficta* (tj. zda se skutečně staly nebo jsou smyšleny),
2. *vera fidelium relatio*, tj. pravdivé zprávy hodnověrných lidí, v nichž rozlišuje, čeho byl sám očitým svědkem (*visa*) a o čem jenom slyšel (*audita*).⁸⁵

Přesto, že Kosmas své prameny pilně sbíral a třídil, najdeme v chronologii četné nesrovnalosti (např. již zmíněné chybné datum Bořivojova křtu). Navíc kronikář odmítal uvádět všeobecně známé informace, a proto o některých událostech pomlčel a spokojil se pouze s odkazem na běžné prameny. Tím jsme však přišli o cenný zdroj informací, neboť se nám některé z těchto pramenů dodnes nezachovaly.⁸⁶

Vyspělý styl *Kroniky Čechů* je odrazem Kosmova vzdělání – dobře znal antické latinsky píšící autory, z jejichž děl často citoval (nejčastěji ze spisů Vergiliových, dále z Ovidiových a Horatiových). Tím se od soudobých spisovatelů česko-latinské literatury velmi odlišoval. Palacký dokonce nazval Kosmu „českým Hérododem“, neboť se v jeho díle kloubí historie s beletrií. Autor toho dosáhl užíváním prosimetra (do prózy jsou vkládány verše), prozaických rýmů, rytmizovaných závěrů vět a rétorických tropů a figur.⁸⁷

Shrneme-li si poznatky o *Kosmově kronice*, dojdeme k závěru, že vznikala jako ideologické literární dílo oslavující vítězství latinské církve, a že ji tedy jako zdroj historických informací musíme užívat obezřetně, stejně jako tomu bylo u žánru hagiografie. Pokud nám však literární prameny scházejí, je *Kronika Čechů*

⁸⁴ NECHUTOVÁ, 2000, s. 69.

⁸⁵ HRABÁK a MUKAŘOVSKÝ, 1959, s. 76.

⁸⁶ Tamtéž, s. 77.

⁸⁷ NECHUTOVÁ, 2000, s. 70–71.

nezastupitelným zdrojem informací (např. *Břetislavův zákoník* z roku 1039 máme dochován pouze zde).⁸⁸

⁸⁸ NECHUTOVÁ, 2000, s. 71–72.

6 Analýza terminologie vodních toků v Kosmově kronice

Terminologii vody a vodních toků nebudeme analyzovat stejně podrobně jako v jednotlivých legendách, neboť bychom vytvořili bakalářskou práci gigantického rozsahu. Pro potvrzení našeho předpokladu, jež jsme nastínili v úvodu, bude dostačující, když shrneme pestrou škálu pojmů, které Kosmas užíval, a povšimneme si jejich výskytu u množství vodních toků.

Naše analýza vychází především z tabulky č. 3 (viz níže), do níž nezařazujeme pojem *axis* (zemská nebo nebeská osa).⁸⁹ Termín užil Kosmas pouze jednou, a to v úvodu svého vypravování, k označení řeky Tanais – takto se ve starověku nazývala řeka Don, která tvořila hranici Evropy a Asie.⁹⁰ Autorův výběr pojmu je zcela logický, neboť řeka skutečně představovala osu mezi dvěma kontinenty. Lze předpokládat, že Kosmas podobné formulace čerpal z Hérodotových dějin, protože se řada řek na jižní Ukrajině objevuje v Hérodově popisu Skythie.

Dále jsme do tabulky nezařadili vodní toky, u nichž Kosmas neuvádí jejich terminologické označení. Jedná se o Jordán, Rýn a Dunaj. Autor jistě považoval toky za natolik významné a známé, že by bylo nadbytečné uvádět, že se jedná o řeky. Snažil se o pestré vypravování, v němž by se stále neopakovala tatáž slova, proto si mohl dovolit vynechat termíny označující tak důležité vodní toky. Dokladem je skutečnost, že výraz jednou vynechal i u Vltavy a Ohře.

Nyní následuje již zmiňovaná tabulka č. 3, v níž je zaznamenán výskyt pojmů u jednotlivých vodních toků v *Kronice Čechů* (nezohledňujeme, kolikrát byl daný termín u konkrétního toku užit):

⁸⁹ ŠENKOVÁ, 2002.

⁹⁰ KOSMAS, 2012, s. 15.

	Terminologie vodních toků v Kronice Čechů						
Vodní tok	amnis	aqua	flumen	fluvius	rivulus	rivus	torrens
Bílina				+			
Bobr		+		+			
Brusnice					+		+
Březnice							+
Bug				+			
Cidlina	+						
Dyje					+		
Hron				+			
Hutná						+	
Kouba			+				
Labe		+	+	+			
Lech				+			
Mulda				+			
Mže			+	+			
Nisa	+		+	+			
Odra			+				
Ohře				+			
Olšava	+				+		
Rokytnice					+		
Řezna			+	+			
Styr				+			
Surina					+		
Svitava					+		
Svratka		+		+			
Trutina					+		
Uzka				+			
Váh	+		+	+			
Vltava				+			
Vyzplice					+		

Tab. 3: Výskyt pojmů u jednotlivých vodních toků v Kosmově kronice.

Jak vyplývá z tabulky, Kosmas často užíval pro označení jednoho toku několika výrazů. A tak u přítoku Odry, řeky Bobru, nalezneme termíny *aqua* a *fluvius*, u Brusnice,⁹¹ potoka v Praze, *rivulus* a *torrens*, u Labe *aqua*, *flumen*, *fluvius* atd. Povšimněme si však, že se vesměs jedná o termíny synonymní a že mezi označeními jednoho toku nenalezneme zásadní významové skoky: pojmy *rivulus* a *torrens* jsou dodnes mnohými překladateli vykládány shodně jako potok, proto není vyloučeno, že je takto chápal i Kosmas. Není však vyloučeno, že toky Brusnice a Březnice měly kamenité koryto, jež je příznačné pro bystřinu, a že tedy kronikáře můžeme vnímat jako autentického pozorovatele, jenž se snažil o věrné zachycení skutečnosti.

O synonymnosti výrazů *flumen* a *fluvius* nemůže být pochyb, a tak není divu, že je kronikář u mnoha toků střídal, aby se stále neopakoval. Labe ve svém vypravování také zmínil mnohokrát, proto je logické, že jej označuje rovněž pojmem *aqua* (z úvodního vymezení pojmů víme, že termín lze vykládat rozličnými způsoby).

Rovněž lze jako synonymní chápat trojici pojmů *amnis*, *flumen*, *fluvius*, jež byla uvedena u řeky Nisy a Váhu. Přikláněli bychom se proto ke Kábrtově překladu (viz kapitola 1), jenž umožňuje vykládat slovo *amnis* jako řeku.

Kromě užívání výrazů významově podobných dokázal Kosmas daný tok rovněž specifikovat – např. o Bílině napsal, že je to neveliká řeka, na jejímž břehu se nachází vesnice Stadice. Potvrzují se tím jeho mistrné vypravěčské schopnosti. Vzhledem k preciznosti výběru termínů, jimiž uvážlivě označoval významné i menší toky, lze usuzovat, že se snažil o zachycení skutečné podoby krajiny. Je tedy možné, že řadu popisovaných lokalit osobně navštívil.

Ve výkladu o Olšavě jsme však narazili na drobnou nesrovnalost: v úvodu XLII. kapitoly III. knihy je označována jako potok (*rivulus*), avšak následně je na ni třikrát odkazováno jako na řeku (*amnis*). Lze proto předpokládat, že se Kosmas zmýlil při opisu pramene nebo že chyboval při vlastní tvorbě. Posledním možným vysvětlením by bylo, že pojem *amnis* sloužil jako univerzální výraz pro vodní tok jakékoli velikosti (stejně jako *aqua*). Jak jinak si lze vysvětlit, že ani současní překladatelé se na vymezení termínu *amnis* neshodnou?

Překlad výrazu *rivulus*, jenž označuje Dyji, považujeme za velmi vhodný. Kdybychom pojem *rivulus* stále překládali jako potůček, u Dyje, jež je jednoznačně řekou, bychom narazili. Marie Bláhová a Karel Hrdina však zvolili příhodnější označení *říčka*,

⁹¹ Viz příloha 1.

čímž zůstali věrni dnešní skutečnosti i latinskému originálu (neboť říčka významově stojí mezi řekou a potokem). Kosmas pak mohl pojem *rivulus* opsat z nějakého literárního pramene, anebo popisoval skutečný stav vodního toku, který dříve možná nedosahoval velikosti řeky.

Častý výskyt pojmu *rivulus* je však velmi nápadný, neboť je užíván na úkor termínu *rivus*, jenž označuje větší vodní tok. Striktní definice výrazu *rivulus* (potůček) nás přivádí k otázce, proč se Kosmas více zajímá o malé toky. Stojí za tím snad zvláštní shoda náhod, jež způsobila, že se důležité události hodné zaznamenání odehrály u nevelkých potůčků? Úsměvná představa. Řešení nám podá racionálnější úvaha: pojem *rivulus* patrně patřil k úzu Kosmovy doby a byly jím označovány menší toky, než je řeka. Zároveň je možné, že se v reálné situaci příliš nerozlišovalo, zdali je tok potůčkem nebo potokem, a tak výběr pojmu záležel na autorovi. Stejně tak se kronikář mohl řídit tím, jak daný tok označovali místní lidé, jaký pojem byl pro ně vžitý (ostatně se tohoto aspektu přidržují i dnešní hydrologové).

Vzhledem k tomu, jak dlouho a jak podrobně jsme se v legendách zabývali Rokytnicí, zajímalo nás, jak byl vodní tok nazván v *Kronice Čechů*. Kosmas přináší jakési rozsouzení legendistů, neboť dává za pravdu těm, kteří označili Rokytnici jako *rivulus*, tedy Gumpoldovi a Kristiánovi. Vzhledem k tomu, že se Rokytnice, dnešní Rokytko,⁹² v Praze vlévá do Vltavy a že ji kronikář třikrát zahrnuje do svého vypravování a pokaždé ji označuje jako *rivulus*, můžeme usuzovat, že byla i Kosmovi dostatečně známá. Stejně tak pro ni překladatelé pokaždé volí termín potok, a proto usuzujeme, že se slovníkovými definicemi, jež pojem striktně vykládají jako potůček, nelze pokaždé řídit. Při překladech totiž hraje roli řada dalších aspektů, např. dobový úzus nebo odlišný výklad termínů ve středověku.⁹³

Kromě pojmů označujících vodní toky užívá Kosmas také *fons* a *latex*. *Fons* nalezneme v kronice celkem dvakrát (ve IV. kapitole II. knihy a ve XXII. kapitole III. knihy), a to pouze ve významu svaté křestní vody. Na rozdíl od legendistů však historiograf uvedl také pojem *latex*, jenž je v kronice překládán Karlem Hrdinou a Marií Bláhovou jako pramen. Poprvé jej najdeme v III. kapitole I. knihy, v níž Kosmas popisuje

⁹² Viz příloha 1 a 2.

⁹³ Následující výklad již nevychází z tabulky č. 3.

přešťastný první věk ušlechtilých Čechů: *Incorrupti latices haustus dabant salubres*.⁹⁴ V následující kapitole, v níž se hovoří o Tetce, se termín vyskytuje podruhé a naposled: (...) *sicut actenus multi villani velut pagani, hic latices seu ignes colit, iste lucos et arbores aut lapides adorant* (...).⁹⁵ Přestože Kábrt ani Šenková v latinsko-českých slovnících neuvádějí slovo pramen jako možný výklad termínu *latex*, Kosmas jej mohl takto chápat. Výraz je totiž užit pro označení skutečného zdroje vody. Domníváme se však, že by rovněž bylo možné dosadit místo překladu *pramen* slovo *voda* a význam by se zásadně nezměnil (tím chceme naznačit, že nezavrhujeme ani jednu z definic pojmu *latex*). Jisté je, že Kosmas nechápal pojmy *latex* a *fons* jako synonyma označující pramen, ale rozlišoval křestní vodu (*fons*) od pramene či jakékoli vody, jež se vyskytuje v krajině (*latex*).

Pestrou škálu termínů, jež historiograf uvedl ve svém díle, uzavírá pojem *unda*, který nalezneme např. v XLIV. kapitole III. knihy, v níž se líčí taková povodeň, jaké nebylo od potopy světa na zemi, nebo také v označení vltavských vln (I. kniha, kapitola IX). Spojení *vltavské vlny* opět svědčí o výborných Kosmových vypravěčských schopnostech: rozličná pojmenování vodních toků užíval nejen proto, aby se stále neopakoval, a neomezoval tak svou tvorbu na strohý popis reálií, ale také proto, aby dal vzniknout čtivému dílu plnému dobrodružství.

Kosmas nám ve svém díle dokázal, že měl neobyčejný geografický rozhled, neboť se zmiňuje nejen o přechetných evropských řekách a potocích (např. Bug je řeka ve východním Polsku, Kouba, Lech a Řezna jsou toky bavorské, Muldu najdeme v Sazku a Styr na západní Ukrajině), ale i o mořích (*mare*) a rybnících (*stagnum*). Přesnost ve volbě termínů je rovněž důkazem toho, že leckterý z vodních toků osobně poznal.

⁹⁴ MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA (dále jen *MGH*). *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova series, tomus II: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* [online]. Ed. Berthold Bretholz. Berlin 1923, s. 8. Překlad: KOSMAS, 2012, s. 18: *Nezkalené prameny poskytovaly zdravého nápoje*.

⁹⁵ *MGH*, 1923, s. 10. Překlad: KOSMAS, 2012, s. 20: (...) *a tak dosud mnozí vesničané jsou jako pohané, jeden ctí prameny neb ohně, jiný se klaní hájům, stromům nebo kamenům* (...).

7 Porovnání terminologie v hagiografii a v historiografii

Oba žánry, hagiografie i historiografie, se snaží na čtenáře (posluchače) zapůsobit a morálně i nábožensky jej povznést,⁹⁶ proto je motivace výběru pojmů týkajících se vody a vodních toků u Kosmy i legendistů podobná. Autoři legend užívali rozličné termíny v líčení zázračných událostí patrně k tomu, aby hyperbolizovali význam *miracula* (např. když Kristián popisuje, jak se vozkové ocitli i s Václavovým tělem na druhé straně *řeky* Rokytnice, přestože ji v předchozím vyprávění označuje jako *potok*), a zasadili se tak o šíření kultu svatých (především knížete Václava). Kosmas užíval terminologii vody a vodních toků nejen proto, že je nezbytnou součástí objektivního popisu reality, ale také z toho důvodu, že chtěl vytvořit čtenářsky přitažlivé dílo, jež se mělo stát nástrojem šíření náboženské ideologie. Tento vyšší cíl tak mají oba žánry v zásadě shodný.

Nyní porovnáme výskyt pojmů v hagiografii i historiografii; zaměříme se na výrazy, které mají oba žánry společné:

Termín *aqua* je užíván v rozličných kontextech a má pestrou škálu významů. Je však zajímavé, že legendisté, na rozdíl od Kosmy, nevolí pojem pro označení vodního toku. Kronikář jej užívá jako synonymní prostředek, neboť se ve vyprávění nechce opakovat, a tak je možné, že kdyby legendisté vytvářeli obsáhlejší díla, také by výraz *aqua* užili pro označení vodního toku. Vysvětlením může být také to, že v době vzniku legend nebylo obvyklé přisuzovat pojem *aqua* vodnímu toku anebo že autoři legend chápali význam termínu poněkud odlišněji.

Fluvius je jediný pojem, jímž je označována řeka Vltava. Když Kosmas hledal synonymum, nevolil pro ni ani výraz *flumen*, ani *amnis* nebo *aqua*, ale přeformuloval výpověď např. do sousloví *vltavské vlny* anebo její označení úplně vynechal. A tak lze usuzovat, že Vltava byla vždy velmi důležitá nejen pro svůj praktický užitek (plynula z ní obživa, sloužila jako dopravní tepna, byla hraniční dominantou starší doby...), ale také jako symbol Čechů, symbol síly a vytrvalosti (její kultovní rozměr související s vazbami křesťanství na předchozí pohanství je v námi analyzovaných dílech patrný) – svou sílu dokazuje v Kosmově líčení povodní. Proto bylo označení Vltavy vždy takto jednoznačné.

Fons je pojem, na jehož významu se oba žánry shodují. V naprosté většině případů totiž bývá užit k označení svatého křestního pramene, svaté křestní vody, a tak lze usuzovat, že v tomto významu patřil k úzu tehdejší doby. Gumpold přidal výrazu ještě

⁹⁶ Hovoříme pouze o funkcích, které oba žánry spojují.

další významovou rovinu – *fons* je čerstvá voda, pomocí níž může být zadělán obětní chléb. Ani tento výklad pojmu však není od předchozího zcela odlišný. Stále tu totiž cítíme, že se jedná o posvátnou tekutinu, jež nebyla nikým poskvrněna, a je proto vhodná k užití při náboženských obřadech. Ostatně nám tento význam potvrzuje sám Kosmas, jenž pro pramen jako zdroj vody volí výraz *latex*.

Povšimli jsme si rovněž minimálního výskytu pojmu *rivus*: pouze jednou jej užil Gumpold a jednou jej nalezneme u Kosmy. Domníváme se proto, že k soudobému úzu více patřil termín *rivulus*, jenž je nejen užíván častěji, ale také jej překladatelé hojně definují jako potok (místo předpokládaného deminutivního tvaru). A tak usuzujeme, že se překladatelé nesnažili vkládat autorům děl starší české literatury do úst jiné výrazy, ba právě naopak důkladně prozkoumali jazyk tehdejší doby, aby výklad termínů byl co nejvěrohodnější. Rovněž respektujeme překladatelskou metodu, jež mohla řadu termínů významově unifikovat.

U označení potoka Rokytnice se oba žánry shodují na výrazu *rivulus*. Užití ostatních pojmů v souvislosti s tímto tokem, u něhož se odehrál zázrak přenesení Václavova těla, může být motivováno snahou legendistů podtrhnout význam *miracula* (podle našeho názoru nelze předpokládat, že se Kristián v líčení klíčového zázraku zmýlil – přenos mučednickova těla je hlavním aspektem pro kanonizaci světce, proto si jistě nemohl dovolit chybovat) či snahou odlišit se od literárních předloh.

Výraz *torrens* rovněž není užíván často, proto je možné, že sloužil pouze jako synonymum pojmu *rivulus*. Není ale vyloučeno, že jím autoři zachycovali skutečnou podobu krajiny. Zároveň mohl termín *torrens* sloužit jako označení rozbouřeného, dravého živlu (čímž by se podobal horské bystřině, jejíž voda omílá kameny). Výraz tedy mohl mít posunutý význam. Naše hypotéza však naráží na skutečnost, že Kosmas užil pro označení Brusnice jak pojem *torrens*, tak *rivulus*. Kdyby totiž *torrens* chápal pouze jako dravý tok, nehledal by k němu synonymum, jež tento význam pravděpodobně nemá. Úvahu rovněž nepodporují ani mnozí překladatelé, kteří termín vykládají rozličně.

Závěr

Náš předpoklad, že prostřednictvím terminologie vodních toků bude možné potvrdit literární hodnotu latinských legend, se potvrdil. Ukázali jsme, že legendisté (zejména ti mladší) usilovali o barvitě líčení zázračných událostí, aby nábožensky povznesli a morálně poučili posluchače. Zároveň je možné, že si zázraky také sami vymýšleli – buď syntézou skutečných událostí (podle našeho názoru takto tvořili zejména starší legendisté, snad předchůdci autora *Crescente*, kteří ještě mohli čerpat z osobních zkušeností), nebo volnou fabulací a kompilací předloh. *Miracula* byla pro hagiografické dílo nezbytná, neboť napomáhala k tomu, aby poddaní v úžasu uctívali světce. V lidech hluboce nábožensky založených se tak prostřednictvím mučedníka šířila víra v dynastickou moc Přemyslovců. V souvislosti s terminologií vodních toků jsme narazili na užívání četných *topoi*, jimiž autoři nejen vyjadřovali svoji skromnost, ale jež jsou také důkazem toho, že legendisté často přejímali myšlenky z literárních pramenů (což platí i pro schematické líčení Václavových ctností).

Rovněž jsme dospěli k závěru, že filiaci legend není možné na tak úzkém okruhu termínů dokázat. Provázanost jednotlivých tematických celků je sice patrná, ale při hypotetické existenci legendy X, případně dalších nedochovaných pramenů, a při neúplnosti některých prací, nelze jen na základě analýzy terminologie vodních toků určit, které z literárních děl je starší. Zároveň jsme při rozboru neměli k dispozici autografy dochovaných textů a vycházeli jsme z pozdějších opisů, proto nemůžeme vyloučit řadu chyb, jichž se opisovatelé dopustili, či množství úmyslných změn (je třeba počítat s aktualizacemi, neboť řadu událostí mohli opisovači považovat za anachronismus). Některé úpravy mohly být také způsobeny značným časovým odstupem od popisované události. Navíc nám chybí hlubší teologické znalosti, jež by usnadnily výklad terminologie vodních toků a přispěly by k pochopení mnohých významů, které legendista záměrně vložil do díla. Filiaci legend je tedy možné určit jen na základě kompletního textologického rozboru (a podobných odborných metod).

Obtížné bylo rovněž porovnávání českých překladů legend. Ve znalosti latiny nemůžeme překladatelům konkurovat, proto jsme se pokaždé pouze přiklonili k podobě překladu, jež nám, kteří právě objevujeme krásy „mrtvého“ jazyka, připadal vhodnější. Objektivně můžeme pouze říci, že se překladatelé na podobách výkladů latinských termínů často neshodnou. Mohou totiž odlišným způsobem přistupovat k problematice daného díla

nebo mohou vycházet z odlišných středověkých záznamů. Zároveň musíme brát v úvahu překladatelův subjekt a také fakt, že se středověká podoba latiny lišila od klasické (proto patrně ve slovnících nalezneme tak pestrou škálu výkladů daného termínu). Přestože je pojem *fons* také vykládán odlišně, jeho význam se prakticky neměnil, proto jsme nejvíce stránek popsali úvahami o významech pojmů *rivus*, *rivulus* a *torrens*. A ani v závěru našeho zkoumání nepřinášíme jednoznačné stanovisko. Pravděpodobné je, že termín *rivulus* byl v raném středověku užíván v literatuře častěji než *rivus*, a částečně tedy převzal jeho význam (pojmem *rivulus* jsou totiž označovány potoky, nikoli potůčky). *Torrens* mohl být užíván pro označení dravého toku, jenž se vylíval z břehů a byl podobný bystřině; tento předpoklad však neplatí ve všech případech, neboť Kosmas uvedl u toku Brusnice jak *torrens* tak *rivulus*. Vyloučeny proto nejsou ani možnosti, že autoři popisovali skutečnost, přejímali pojmy z literárních předloh nebo že je volně zaměňovali.

Současně je vhodné zmínit, že jsme měli velmi zúžený předmět zkoumání, a tak jsme občas ve výkladu významů zabředávali do hloubky. Uvědomujeme si, že překladatelé pojmají literární dílo komplexně, my jsme se však podrobným rozбором snažili dokázat, že byl termín důležitý pro líčení zázraku a jeho hyperbolizaci, pro zdůraznění vyšších náboženských cílů a dynastické moci a pro reflexi duchovních významů spojených s pojmoslovím vodních toků (např. v případě termínu *fons*, jenž je sice překládán jako pramen, ale ve zkoumaných dílech se vyskytuje ve významu svatě neposkvrněné vody, jež byla jediná vhodná pro křest či pečení hostií).

Při rozboru *Kosmovy kroniky* se potvrdil náš předpoklad, že autor cíleně užíval pestrou škálu pojmů týkajících se vody a vodních toků, aby nejen věrohodně popsal konkrétní skutečnosti, ale také aby vytvořil čtivé literární dílo plné dobrodružství, nikoli pouze strohý záznam událostí. Vzhledem k přesnému vyjadřování Kosmu v mnohých případech vnímáme jako autentického pozorovatele různých objektů (hradišť, řek apod.), jenž některá popisovaná místa osobně poznal.

Resumé

The bachelor thesis deals with Latin terminology of water and water flows in the oldest Czech hagiography and historiography. The terminology was analyzed in the Kristian's legend and in the sources from which Kristian probably drew, namely in the *Crescente fide, Fuit in provincia Bohemorum* and in the Gumpold's legend. We especially tried to outline the possible author's motivation for using the term and to compare the occurrence of individual terms in all these legends. Furthermore, we pointed out the thematic coherence of legends, their ideological goals and the possibility that the terminology of water flows served for hyperbolization of the meaning of miracles and the saint. In the legends we focused on the Prague stream Rokytnice (Rokytká), where took place the miracle of transferring the body of St. Wenceslas. We also made an analysis of water and water flows terminology in *Chronica Boemorum* and compared it with the occurrence of the terms in the legends.

Seznam literatury a pramenů

Použitá literatura

- AUGUSTA, Pavel, ed. *Praha a Vltava: řeky, potoky a vodní nádrže Velké Prahy*. Vyd. 1. Praha: Milpo media ve spolupráci s vyd. a nakl. MILPO, 2005. ISBN 80-903481-2-2.
- HRABÁK, Josef a MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury. [Díl] 1, Starší česká literatura*. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1959.
- CHÁBERA, Stanislav a KÖSSL, Roman. *Základy fyzické geografie: (přehled hydrogeografie)*. Vyd. 1. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 1999. ISBN 80-7040-348-9.
- CHALOUPECKÝ, Václav et al. *Svatováclavský sborník: na památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého. [Díl] II, [Svatováclavská tradice]. [Sv.] 2, Prameny X. století legendy Kristiánovy o Svatém Václavu a Svaté Ludmile*. V Praze: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 1939.
- JUŘÍK, Jiří. *Prahou podél potoků (a dvou řek)*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-955-5.
- KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*. V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2000. ISBN 80-85927-82-9.
- KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Vyd. v tomto překladu 6., V nakl. Československý spisovatel 1. V Praze: Československý spisovatel, 2012. ISBN 978-80-7459-110-5.
- KRÁLÍK, Oldřich, ed. *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Praha: Vyšehrad, 1969.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, ed. *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. 1. vyd. ve Vyšehradu. Praha: Vyšehrad, 1978.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-305-1.
- PEKAŘ, Josef a KUČERA, Martin, ed. *O smysl českých dějin*. V Praze: Dauphin, 2012. ISBN 978-80-7272-431-4.
- ŠENKOVÁ, Silva. *Latinsko-český, česko-latinský slovník*. 3., opr. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-144-6.

ŠRÁMEK, Josef. „Osobnost procházející dějinami: Stále záhadný Kristián (mnich kláštera sv. Emmerama v Řezně nebo sv. Benedikta, Bonifacia a Alexia v Břevnově?)“. *Studia theologica* 10, č. 1 [31], jaro 2008, s. 32–40. ISSN 1212-8570.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935)*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-138-7.

Slovník cizích slov. Vyd. 1. Praha: Ottovo nakladatelství - Cesty, 2000. ISBN 80-7181-376-1.

Internetové zdroje

CENTRUM MEDIEVISTICKÝCH STUDIÍ. Czech medieval sources online. *Fontes rerum bohemicarum. Tom. I. Vitae sanctorum et aliorum ouorundam pietate insignium* [online]. Ed. Josef Emler. Pragae 1873 [cit. 2014-04-10].

Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/?s=v&cat=11&bookid=138&page=1>

ENVIS - Informační systém o životním prostředí v Praze. Drobné vodní toky, vodní díla a vodoteče. *Vodní toky Prahy – mapa* [online]. © 2005 [cit. 2014-04-11]. Dostupné z: <http://envis.praha-mesto.cz/%28vizhwbqtrop0kl55hcsz5p55%29/zdroj.aspx?typ=5&Id=34395&sh=-895978689>

MAPY GOOGLE. *Mapová data Google* [online]. © 2014 [cit. 2014-04-11]. Dostupné z: <https://www.google.cz/maps/@50.1308331,14.5251444,11z>

MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA. Die digitalen Monumenta Germaniae Historica (dMGH). *Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, tomus II: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* [online]. Ed. Berthold Bretholz. Berlin 1923 [cit. 2014-04-10]. Dostupné z:

http://www.dmgH.de/de/fs1/object/display/bsb00000683_meta:titlePage.html?sortIndex=010:060:0002:010:00:00

Seznam schémat a tabulek

Schéma 1: Filiace legend.....	15
Tab. 1: Výskyt pojmů v legendách.....	35
Tab. 2: Výskyt jednotlivých termínů v legendách (tematicky).	36
Tab. 3: Výskyt pojmů u jednotlivých vodních toků v Kosmově kronice.....	47

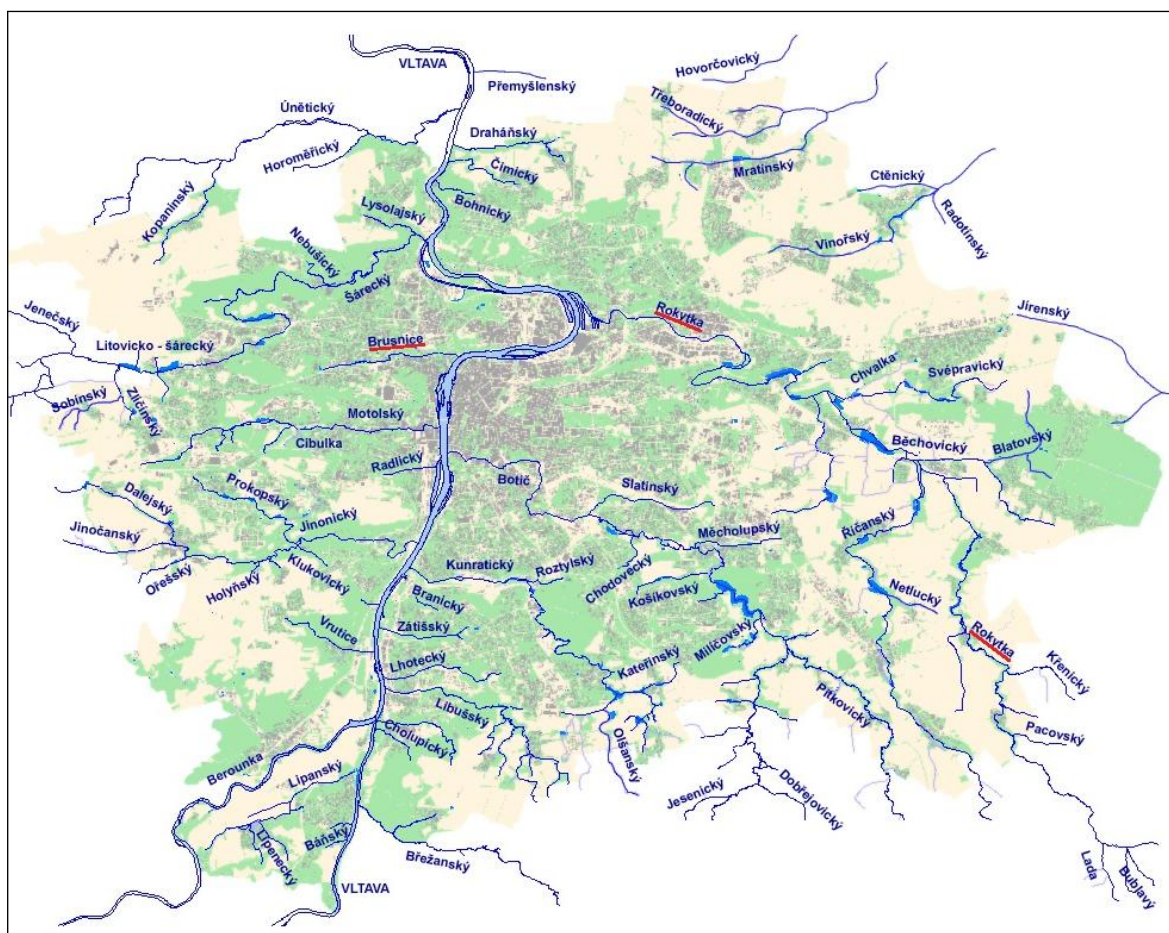
Seznam příloh

Příloha 1: Vodní toky Prahy s vyznačením Rokytky a Brusnice	I
Příloha 2: Potok Rokytka (současný stav).....	II
Příloha 3: Potencionální trasa Václavových služebníků nesoucích svaté tělo	IV

Přílohy

Příloha 1: Vodní toky Prahy s vyznačením Rokytka a Brusnice^A

Brusnice je nejpamátnejším pražským potokem, většina toku však byla zaklenuta a nyní se nachází pod zemí.

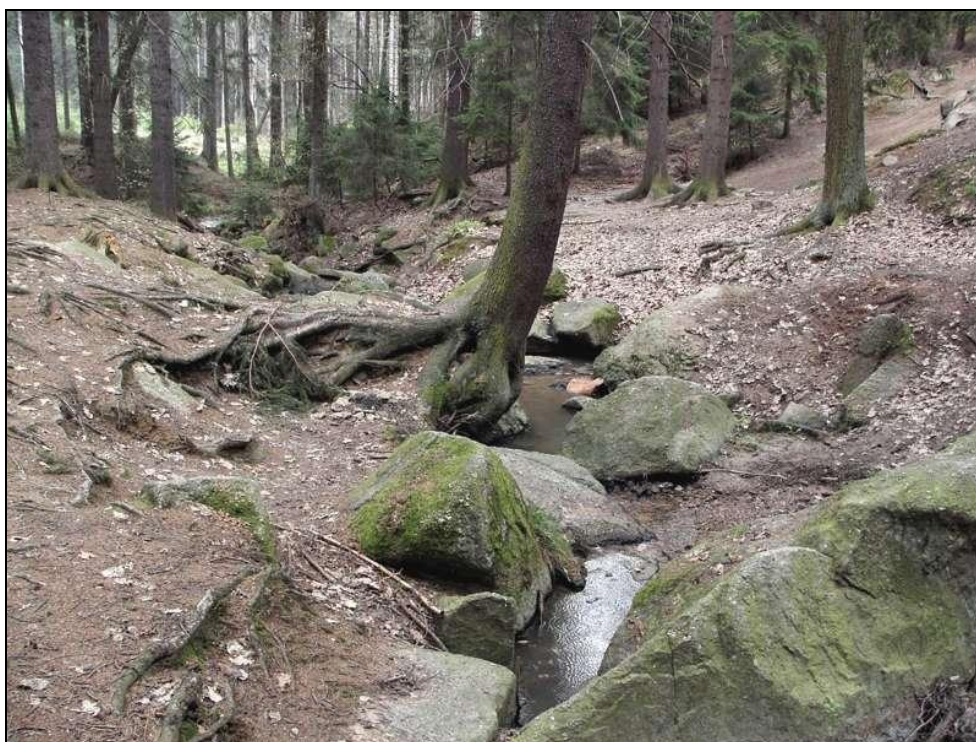
^A Výklad: AUGUSTA, Pavel, ed. *Praha a Vltava: řeky, potoky a vodní nádrže Velké Prahy*. Vyd. 1. Praha: Milpo media ve spolupráci s vyd. a nakl. MILPO, 2005, s. 43 a 52.

Mapa: ENVIS. *Vodní toky Prahy – mapa* [online]. © 2005 [cit. 2014-04-11]. Dostupné z:

<http://envis.praha-mesto.cz/%28mt34nq55z1mr22jogpt4f0n2%29/zdroj.aspx?typ=5&Id=34395&sh=8959786>

Příloha 2: Potok Rokytka (současný stav)^B

Rokytka pramení jihovýchodně od obce Tehovec (Středočeský kraj) v nadmořské výšce 453 m a ústí v Libni z pravé strany do Vltavy ve 182 m n. m. Měří 36,2 km, je tedy po Vltavě a Berounce třetím nejdelším tokem v Praze. Plocha povodí je 140 km². Velká vodnost Rokytky umožnila vznik řadě významných rybníků, např. Počernickému a Kyjskému. Název potoka vznikl od slova *rokyta*, což je staroslovanské pojmenování pro vrbu, a těmi je tok bohatě obstoupen dodnes.

Nedaleko pramene připomíná Rokytka spíše horskou bystřinu.

^B Výklad: AUGUSTA, 2005, s. 46.

Obrázky: JURÍK, Jiří. *Prahou podél potoků (a dvou řek)*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007, s. 154.

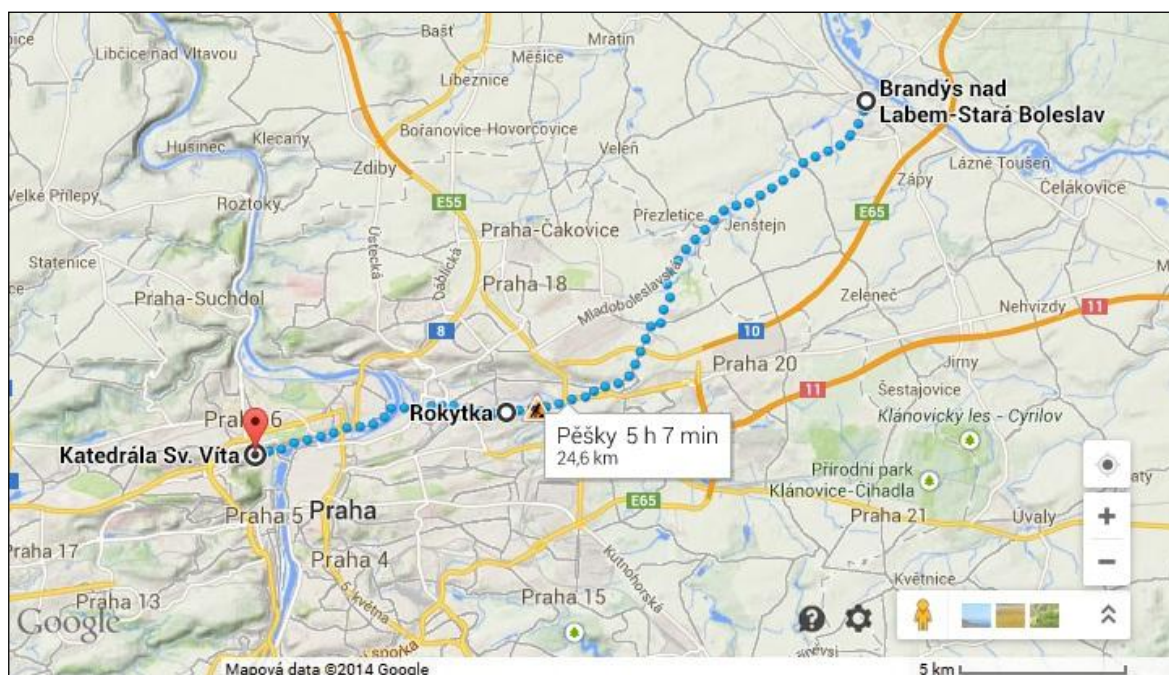

Rokytka před koupalištěm Jureček.

Příloha 3: Potencionální trasa Václavových služebníků nesoucích svaté tělo^C

Rekonstrukce trasy Václavových služebníků odpovídá na naši otázku, jak dlouho mohli být na cestě. Jejich výchozím bodem byla (Stará) Boleslav, kostel svatého Kosmy a Damiána, v němž bylo mučedníkovo tělo pohřbeno po tři roky (symbolika čísla tři). Služebníci následně přenesli tělo do rotundy sv. Víta, jež se nacházela na místě dnešní katedrály, přičemž na cestě překonali – jakýmkoli způsobem – potok Rokytnici (a řeku Vltavu – v *Kristiánově legendě*).

Automaticky vygenerovaný plán trasy udává, že služebníci museli urazit přibližně 24 km za 5 hodin. Pokud zohledníme, že táhli nelehký vůz s tělem, mohla jim cesta trvat asi 6 hodin. Je tedy reálné, že vyrazili kolem půlnoci a k rotundě přišli ještě před svítáním.^D

^C MAPY GOOGLE. *Mapová data Google* [online]. © 2014 [cit. 2014-04-11]. Dostupné z:

<https://www.google.cz/maps/@50.1308331,14.5251444,11z>

^D Rekonstrukce řady tras, které absolvovaly bájně či historické české postavy, by bylo vhodné zařadit jako zpestření do výuky českého jazyka, ale i jiných předmětů, neboť při vymezování potencionálních cest zohledňujeme interdisciplinární vztahy (v uvedeném příkladu využíváme znalostí o starší české literatuře a zeměpisu).